

**МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА
ПРАВОТО НА ПРАВНА ЗАЩИТА И
ПОДПОМАГАНЕ НА ЗАПОДОЗРЕНИ,
ОБВИНЯЕМИ И ПОДСЪДИМИ В
НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС**

Красимир Кънев

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

Български хелзински комитет е независима неправителствена организация за защита правата на човека. Основан е на 14 юли 1992 г.

Настоящият доклад е създаден в рамките на проект „Укрепване на процесуалните права в наказателния процес: ефективен достъп до адвокат/правна помощ, съгласно Стокхолмската програма“, съфинансиран по програма „Правосъдие“ на Европейския съюз. Отговорността за съдържанието на тази публикация е изцяло на авторите му, а не на Европейската комисия или нейните агенции.

Финансирано по програма
„Правосъдие“ на Европейския съюз

Съдържание

УВОД	5
1. ФОРМУЛИРАНЕ И ЗНАЧЕНИЕ НА ПРАВОТО, ОБХВАТ НА ОТНОСИМИТЕ СТАНДАРТИ . 7	
1.1. Директива 2013/48/ЕС/	7
1.2. Други актове на вторичното право на Европейския съюз	10
1.3. Правото на ЕКПЧ и на МПГПП	11
1.4. Повратната точка: Салдуз срещу Турция	15
2. ПРАВО НА ЛИЧНА ЗАЩИТА.....	17
2.1. Стандартите на Конвенцията и на Пакта	17
2.2. Право на участие в производството пред първата съдебна инстанция	20
2.3. Право на участие в производствата по обжалване	21
2.4. Ограничения в използването на аргументи при защитата	23
3. ПРАВО НА ПРАВНА ЗАЩИТА И ПОДПОМАГАНЕ ОТ ЗАЩИТНИК ПО СВОЙ ИЗБОР.....	24
3.1. Значение на правото и допустимите ограничения	24
3.2. Възможност за ограничаване на достъпа до правно подпомагане след задържане.....	27
3.3. Значение на задържането.....	28
3.4. Отказ от адвокат	30
4. БЕЗПЛАТНА ПРАВНА ПОМОЩ	32
4.1. Значение на правото на безплатна правна помощ.....	32
4.2. Проверка за наличие на средства.....	34
4.3. Интересите на правосъдието	35
4.4. Отказ от безплатна правна помощ и назначаване на защитник против волята на обвиняемия/подсъдимия.....	41
5. ПРАВО НА ПРАКТИЧНА И ЕФЕКТИВНА ЗАЩИТА	42
5.1. Значение на правото на практична и ефективна защита	42
5.2. Граници на отговорността на държавата	43
5.3. Условия за практична и ефективна защита	45
5.3.1. Достатъчен контакт, време и средства за осъществяване на защитата	45
5.3.2. Поверителност на комуникациите.....	46

5.3.3. Свобода на действие на защитника и защита от неоправдани санкции	49
6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	50

УВОД

Настоящата разработка е посветена на международните стандарти за правото на правна защита и подпомагане на заподозрени, обвиняеми и подсъдимите в наказателния процес като елемент от пътната карта за укрепване на процесуалните права на заподозрените лица или на обвиняемите/подсъдимите¹ в рамките на наказателното производство (Пътната карта), приета с резолюция на Съвета на Европейския съюз от 30 ноември 2009 г.² През декември 2009 г. Европейският съвет включи Пътната карта в Стокхолмската програма за отворена и сигурна Европа в услуга и за защита на гражданите (Стокхолмската програма).³ Самото право в Пътната карта е формулирано като Мярка С: правен съвет и правна помощ, наред с още пет други мерки, засягащи правото на писмен и устен превод в наказателното производство (Мярка А), информация за правата и повдигнатите обвинения (Мярка В), контакти с роднини, работодатели и консулски служби (Мярка D), специални гаранции за уязвимите заподозрени и обвиняеми (Мярка Е), зелена книга относно предварителното задържане (Мярка F). Всички тези мерки целят ефективното прилагане на различни разпоредби на Хартата на основните права на Европейския съюз (Хартата). Резолюцията на Съвета за Пътната карта предвижда предприемане на законодателни и други мерки за укрепване на правата на заподозрените и обвиняемите/подсъдимите. Такива мерки са вече предприети за изпълнение на Мярка С, както и за изпълнение на някои от другите мерки.

През октомври 2013 г. Европейският парламент и Съвета приеха Директива 2013/48/ЕС относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест, както и относно други свързани с това права.⁴ Тази директива засяга единият от двата аспекта на обсъжданото право – правото на достъп до адвокат на заподозрените и обвиняемите/подсъдимите. Другият

¹ Терминът, който се употребява в английските и френските текстове на цитираните по-долу документи (*accused/accusé*) е с по-широко значение от българския „обвиняем“ и обхваща също и това, което българското наказателно право обозначава като „подсъдим“. Поради това по-долу в текста където става дума само за „обвиняем“, следва да се разбира, когато това е относимо, също така и „подсъдим“.

² Резолюция 2009/С 295/01 на Съвета на Европейския съюз от 30 ноември 2009 г. относно пътна карта за укрепване на процесуалните права на заподозрени лица или на обвиняеми в рамките на наказателното производство. В съображенията към резолюцията се обосновава необходимостта от синхронизиране на процесуалните права в държавите членки. Ключов фактор в това отношение е обстоятелството, че поради премахването на вътрешните граници и свободата на движението и пребиваването в Европейския съюз „[...] все повече лица стават субекти на наказателни производства в държава членка, различна от държавата членка, в която пребивават“ (съображение 3).

³ Европейски съвет, Стокхолмска програма за отворена и сигурна Европа в услуга и за защита на гражданите, 2010/С 115/01, 4 май 2010 г.

⁴ Директива 2013/48/ЕС от 22 октомври 2013 г. относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест и относно правото на уведомяване на трето лице при задържане и на осъществяване на връзка с трети лица и консулски органи през периода на задържане

аспект – правото на правна помощ, осигурена при определени условия от държавата, се третира в приетата през октомври 2016 г. Директива (ЕС) 2016/1919 на Европейския парламент и на Съвета.⁵ Тези две директиви формулират основно общоприложими стандарти. Член 13 от Директива 2013/48/ЕС и член 9 от Директива (ЕС) 2016/1919 изискват при прилагането им да се вземат предвид особените нужди на уязвимите заподозрени и обвиняеми/подсъдими. В два други документа, които са част от Стокхолмската програма, се формулират допълнителни стандарти, свързани с правото на правна защита и подпомагане по отношение на две такива групи. Това са Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от май 2016 г. относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени и обвиняеми в рамките на наказателното производство⁶ и препоръката на Европейската комисия от ноември 2013 г. относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателно производство (Препоръка относно уязвимите лица).⁷

Разпоредбите на горните директиви са от ключово значение за разбиране на правото на правна защита и подпомагане на заподозрени, обвиняеми и подсъдими в наказателния процес. Те обаче са неизбежно кратки и общи и оставят широко поле за тълкуване. Директивите указват ясно тълкувателните източници – това са практиката на Съда на Европейския съюз (СЕС) по тълкуване на правото на ЕС и тази на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съда) по тълкуване на относимите разпоредби на Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ, Конвенцията).⁸ Практиката на СЕС е относително бедна откъм решения в обсъжданата сфера. По тази причина основен източник на тълкуване на правото на правна защита и подпомагане на заподозрени, обвиняеми и подсъдими в наказателния процес в настоящата разработка ще бъде практиката на ЕСПЧ, както и, в значително по-малка степен, на Европейската комисия по правата на човека (Комисията).⁹ В допълнение и с цел проясняване на обсъжданите стандарти ще бъдат обсъдени относимите формулировки на международни договори, на документи, съдържащи „меки“ стандарти по правата на човека, както и свързаната с

⁵ Директива (ЕС) 2016/1919 от 26 октомври 2016 г. относно правната помощ за заподозрени и обвиняеми в рамките на наказателното производство и за искани за предаване лица в рамките на производството по европейска заповед за арест

⁶ Директива (ЕС) 2016/800 от 11 май 2016 г. относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени и обвиняеми в рамките на наказателното производство

⁷ Европейска комисия, Препоръка относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателно производство, 2013/C 378/02, 27 ноември 2013 г.

⁸ Вж. член 14, както и съображения 53 и 54 от Директива 2013/48/ЕС, съображения 66 и 67 от Директива (ЕС) 2016/800, съображения 10, 14, 17 и 23 от Директива (ЕС) 2016/1919. Съображение 16 от Препоръката относно уязвимите лица на свой ред насочва към чл. 13 от Конвенцията за правата на хората с увреждания на ООН.

⁹ Европейската комисия по правата на човека бе премахната след влизането в сила на Протокол № 11 към ЕКПЧ през 1998 г.

тях практика на няколко други международни органа на глобално и на регионално ниво.¹⁰

Предметът и приложното поле на някои от обсъжданите директиви от Пътната карта не се ограничават само до правото на правна защита и подпомагане на заподозрени, обвиняеми и подсъдими в наказателния процес. Директива 2013/48/ЕС и Директива (ЕС) 2016/1919 обхващат и производствата по европейска заповед за арест. Директива 2013/48/ЕС в допълнение се отнася и до уведомяването на трето лице при задържане, както и до контактите с трети лица и с консулските служби през периода на задържане. На свой ред, Директива (ЕС) 2016/800 и Препоръката относно уязвимите лица установяват стандарти за третиране в наказателното производство като цяло на заподозрени, обвиняеми и подсъдими лица, които са специфично уязвими поради своята възраст, интелектуални или физически увреждания. Настоящата разработка се ограничава само до правото на правна защита и подпомагане на заподозрени, обвиняеми и подсъдими в наказателния процес.

1. ФОРМУЛИРАНЕ И ЗНАЧЕНИЕ НА ПРАВОТО, ОБХВАТ НА ОТНОСИМИТЕ СТАНДАРТИ

1.1. Директива 2013/48/ЕС/

Директива 2013/48/ЕС изисква държавите членки да гарантират, че заподозрените и обвиняемите „[...] имат право на достъп до адвокат в срок и по начин, който позволява на заинтересованите лица реално и ефективно да упражнят правата си на защита“.¹¹ Тази възможност включва достъп до адвокат преди да бъдат разпитани от полицията, при извършване на определени действия по разследването (разпознаване, очна ставка и възстановка на местопрестъплението), на които заподозрените или обвиняемите са длъжни или имат право да присъстват,¹² както и веднага след

¹⁰ Сред по-важните „меки“ стандарти следва да се споменат: Общ коментар 32 на Комитета по правата на човека на ООН (КПЧ); Минималните стандартни правила на ООН за третиране на лишените от свобода; Принципиите и насоките на ООН за достъп до правна помощ в системите на наказателно правораздаване (Принципи и насоки на ООН); Основните принципи за ролята на адвокатите (Хаванската декларация за ролята на адвокатите); Вторият, шестият, 12-ият и 21-ят общи доклади на Европейския комитет против изтезанията, установяващи стандарти за достъп до правна защита по време на полицейско задържане.

¹¹ Директива 2013/48/ЕС, чл. 3.1.

¹² Кръгът от действия по разследването, който бе по-широк в първоначалното предложение на Европейската комисия, бе ограничен след протест на няколко държави членки – вж. Winter, L.B. “The EU Directive on the Right to Access to a Lawyer: A Critical Assessment”, in: Ruggeri, S. (ed.), *Human Rights in European Criminal Law*, Heidelberg, etc: Springer, 2015, pp. 121-122.

задържането или когато са призовани да се явят пред компетентен съд в зависимост от това, кое от тези четири събития настъпва най-рано. Адвокатът следва да има право „[...] да присъства и да участва ефективно по време на разпитите им“.¹³ Заподозрените и обвиняемите следва да имат право „[...] да се срещат насаме и да осъществяват връзка с представляващия ги адвокат“, а комуникацията между тях и адвокатите им следва да се упражнява в условията на поверителност.¹⁴ Държавите членки следва да предоставят необходимата обща информация, която да улесни намирането на адвокат от заподозрения или обвиняемия.¹⁵ Директива 2013/48/ЕС допуска възможност за временна дерогация на възможността за незабавен контакт с адвокат след задържането, както и на възможността за присъствие на адвокат на споменатите по-горе три действия по разследването при изключителни обстоятелства и само в досъдебната фаза.¹⁶

Директива 2013/48/ЕС изключва от предметния си обхват административно-наказателни производства пред административен орган за леки нарушения, за които правото на държавата членка предвижда наказания, които не са лишаване от свобода. В такива случаи гаранциите, които тя предвижда, се прилагат само за производства пред съд, компетентен по наказателни дела.¹⁷ В допълнение, съображение 13 предвижда, че производства за леки нарушения, извършени в затвор или във военна обстановка, не следва да се считат за наказателни производства. И в двата случая стесняването на обхвата на директивата е в противоречие с практиката на ЕСПЧ, който не изключва подобни производства от обхвата на член 6, §3с от Конвенцията.¹⁸

Директива 2013/48/ЕС, както и другите директиви от Пътната карта, определяйки своя предмет и приложно поле подчертават, че те установяват минимални правила относно достъпа до адвокатска защита или до правна помощ в наказателно производство и се прилагат „[...] за заподозрени или обвиняеми в наказателно производство от момента, в който компетентните органи на държавата членка уведомят лицата с официално съобщение или по друг начин, че са заподозрени или обвиняеми в извършването на престъпление, независимо дали лицата са задържани“.¹⁹ Подобно очертаване на предмета и персоналният обхват, когато се чете

¹³ Директива 2013/48/ЕС, чл. 3.3б.

¹⁴ Пак там, чл. 3.3а, чл. 4.

¹⁵ Пак там, чл. 3.4.

¹⁶ Вж. по-долу 3.2.

¹⁷ Пак там, чл. 2.4.

¹⁸ Вж. за критика на този подход: Peers, S., T. Hervey, J. Kenner, A. Ward. *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, Oxford and Portland: Hart Publishing, 2014, pp. 1337-1338. За да избегне това противоречие член 14 и съображение 13 предвиждат, че ограниченията следва да се прилагат без да се засягат задълженията на държавите членки по ЕКПЧ.

¹⁹ Директива 2013/48/ЕС, чл. 1 и 2. Вж. също Директива (ЕС) 2016/1919, чл. 1 и 2; Директива (ЕС) 2016/800, чл. 1 и 2;

буквално, може в някои случаи да доведе до изводи, които са в противоречие с предмета и целта на акта.

Това на първо място се отнася до изричното ограничаване на предметния обхват до „наказателно производство“. В българското наказателно правораздаване наказателно производство има само когато такова е образувано формално в съответствие с изискванията на Наказателно-процесуалния кодекс. За разлика от стария, в новия кодекс, в сила от 29 април 2006 г., отсъства изцяло фигурата на заподозрения; в него става дума само за обвиняем и подсъдим. Това насочва някои коментатори към извода, че Директива 2013/48/ЕС се прилага само по отношение на лица, конституирани в процесуалното качество на обвиняеми и подсъдими по реда и правилата на НПК.²⁰ Според това тясно разбиране тя няма приложение към лицата, които са задържани на основание чл. 72, ал. 1, т. 1 от Закона за МВР за които има данни, че са извършили престъпления. Но такива лица по силата на член 5, §1с от ЕКПЧ могат да бъдат задържани само ако спрямо тях има „обосновано подозрение“, че са извършили престъпление. Такова обосновано подозрение следва да се основава на фактически данни, които са в състояние да убедят обективен наблюдател, че лицето, което се задържа вероятно е извършило престъпление.²¹ То следователно няма какво друго да бъде освен „заподозряно“ и би било неоправдано гаранциите по директивата да не се разпростират и в подобна хипотеза. Понятията за „наказателно обвинение“ и „наказателно производство“ имат автономно значение в практиката на ЕСПЧ.²² Формалното образуване на наказателно производство не може да се приеме за отправната точка, от която са приложими гаранциите за заподозрени лица. Нещо повече, Директива 2013/48/ЕС изрично посочва, че тя се прилага „[...] и за лица, които не са заподозрени или обвиняеми и които в хода на разпита от полицията или от друг правоохранителен орган се превръщат в заподозрени или обвиняеми“.²³ Така тази разпоредба разширява обхвата на директивата дори отвъд заподозрените и обвиняемите лица, въпреки че практическото ѝ приложение, особено в ситуации, в които лицата не са задържани, може да е проблематично, тъй като зависи почти изключително от усмотрението на правоприлагащия орган.²⁴

²⁰ Чинова, М., П. Панова. „Новата директива относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство“, *Норма*, бр. 2, 2014 г.

²¹ Вж. по-подробно за обективния стандарт на ЕСПЧ с позоваване на обилна практика в: Кънев, К. *Правото на лична свобода и сигурност*, София: Сиби, 2016 г., с. 151-155.

²² Пак там, с. 135-137; Вж. също: ЕСПЧ. *Правото на справедлив съдебен процес: Ръководство по член 6 на Европейската конвенция за правата на човека*, София: Сиби, 2016 г., с. 115-122 за подробно обсъждане на практиката на Съда на автономното понятие за „наказателно обвинение“.

²³ Директива 2013/48/ЕС, чл. 2.3. В такива случаи според съображение 21 „[...] разпитът следва да бъде прекратен незабавно“ и може да продължи само след като лицето бъде уведомено за правата си по директивата и му бъде дадена възможност да ги упражни.

²⁴ Winter, L.B. “The EU Directive on the Right to Access to a Lawyer: A Critical Assessment”, p. 114.

1.2. Други актове на вторичното право на Европейския съюз

Директива (ЕС) 2016/1919 определя гаранции за упражняване на правото на правна помощ от държавата на заподозрените и обвиняемите, които са задържани, които имат право на правна помощ в наказателни производства според правото на Съюза и според националното право или които участват в посочените по-горе три действия по разследването на престъпления (разпознаване, очна ставка и възстановка на местопрестъплението). Ограниченията относно предметния обхват на директивата са същите като при Директива 2013/48/ЕС. Тя се прилага и в производствата по европейска заповед за арест.²⁵ В установяването на стандартите за правна помощ Директива (ЕС) 2016/1919 като цяло следва практиката на ЕСПЧ, разпространява върху един по-широк предметен и персонален обхват.²⁶ Подобно на член 6, §3с от Конвенцията тя предвижда, че заподозрените и обвиняемите, които не разполагат с достатъчно средства, имат право на правна помощ когато интересите на правосъдието изисква това. В директивата, както и в съображенията към нея са определени, макар и общо, основните интереси на правосъдието, както и правомощията на правоприлагащите органи да предприемат действия за съобразяването с тях по конкретните случаи.²⁷

Директива (ЕС) 2016/800, която засяга процесуалните гаранции за заподозрени и обвиняеми деца в голяма степен повтаря стандартите за достъп до адвокатска защита от Директива 2013/48/ЕС, включително ограниченията и дерогациите. В някои отношения обаче тя предвижда допълнителни гаранции. Една от тях е свързана с презумпцията, че на детето се предоставя ефективна адвокатска защита. Поради това там, където Директива 2013/48/ЕС говори за „право на достъп до адвокат без неоправдано забавяне“ (чл. 3.2), Директива (ЕС) 2016/800 изисква държавите членки да „[...] гарантират, че децата получават адвокатска защита без неоправдано забавяне“ (чл. 6.3). Директива (ЕС) 2016/800 също така предвижда гаранция, която не намираме като общ стандарт в директивата от 2013 г: „Когато съгласно настоящия член детето трябва да получи адвокатска защита, но адвокат не присъства, компетентните органи отлагат разпита на детето или другите следствени действия или действия по събиране на доказателства [...] за да осигурят възможност за явяването на адвоката, или когато детето не е посочило адвокат, за осигуряване на такъв за детето“.²⁸

²⁵ Директива (ЕС) 2016/1919, чл. 2.

²⁶ Вж. по-долу за разликата в обхвата на директивите и в правото на ЕКПЧ.

²⁷ Вж. по-долу 4.2 и 4.3.

²⁸ Директива (ЕС) 2016/800, чл. 6.7. Вж. също съображение 27.

Препоръката относно уязвимите лица е сравнително бедна откъм специфични процесуални гаранции в обсъжданата сфера. Две от тях са от особена важност. Член 7 установява презумпция за уязвимост по отношение на заподозрени и обвиняеми лица с тежки психични, интелектуални, физически или сетивни увреждания, психични заболявания или когнитивни разстройства, които им пречат да разбират и да участват ефективно в производството. Член 11 определя, че ако уязвимото лице не е в състояние да следва производството, то следва да не може да се откаже от правото си на достъп до адвокат съгласно Директива 2013/48/ЕС.²⁹

1.3. Правото на ЕКПЧ и на МПГПП

Така очертаният предметен и персонален обхват на директивите от Пътната карта изглежда по-широк от обхвата на сходните разпоредби на член 6, §3с от Европейската конвенция за правата на човека и член 14, §3d от Международния пакт за граждански и политически права (МПГПП, Пакта). Тези разпоредби гласят:³⁰

Член 6, §3с от ЕКПЧ:	Член 14, §3d от МПГПП:
<p>Всеки обвиняем има право по-специално:...</p> <p>с) да се защитава лично или да ползва защитник по свой избор и ако не разполага със средства за заплащане на защитник, да му бъде предоставен безплатно служебен адвокат, когато интересите на правосъдието го изискват.</p>	<p>Всяко лице, обвинено в извършване на престъпление, има право при пълно равенство на следния минимум от гаранции:...</p> <p>d) да бъде съдено в негово присъствие и да се защитава лично или чрез защитник по свой избор; ако няма защитник, да бъде уведомено за правото му да има такъв и винаги когато интересите на правосъдието изискват това, да му бъде предоставен защитник безплатно в случай че няма достатъчно средства да му заплати.</p>

Двете формулировки са като цяло идентични освен в два пункта – добавката във формулировката на Пакта на правото на лицето да бъде съдено в негово присъствие и на изискването то да бъде уведомено за правото му да има защитник. Що се отнася до правото на правна защита и подпомагане, двете разпоредби разграничават в него три основни елемента: право на лична защита, право на правна защита и подпомагане по

²⁹ Препоръка относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателно производство, чл. 7 и чл. 11.

³⁰ Официалните български преводи и на двата акта са неточни, поради което настоящите преводи от френски език се различават от публикуваните в „Държавен вестник“. В практиката си ЕСПЧ е приел, че от двата официални текста на член 6, §3с, английският и френският, последният следва да бъде водещ (вж.: ECtHR, *Pakelli v. Germany*, No. 8398/78, Judgment of 25 April 1983, § 31).

свой избор и право на безплатна правна помощ. Към тях следва да се добави и правото на практична и ефективна защита, което, макар и да не е изрично формулирано в текстовете на двата договора, е утвърдено още в най-ранната практика на установените с тях органи.

Разпоредбите на директивите от Пътната карта следват в значителна степен практиката на органите по Конвенцията. При все това, разликите що се отнася до обхвата на разпоредбите на директивите и тези на обсъжданите два международни договора бият на очи още на равнище формулировки. Правата, които гарантират член 6, §3с от ЕКПЧ и член 14, §3d от МПГПП са формулирани като права на **обвиняемите**. За разлика от това, директивите говорят за права както на обвиняемите, така и на **заподозрените**. Вярно е, че в практиката си ЕСПЧ разширява значението както на понятието „обвиняемо лице“, така и на понятието „наказателно обвинение“. Например по делата *Шабелник срещу Украйна* от 2009 г. и *Бруско срещу Франция* от 2010 г. той приема, че гаранциите по член 6, §3 следва да се прилагат преди лицето да е формално обвинено когато е направило изявление пред правоприлагащ орган, който е имал достатъчно основание да го подозира в извършване на престъпление.³¹ Но, от друга страна, в решението по делото *Хованесян срещу България* от 2010 г. според Съда няма нарушение на член 6, §3с когато самоуличаващите изявления на жалбоподателя (чужденец, който слабо разбира езика на производството), направени без адвокат и без по делото да има данни той да е бил уведомен за правата си в условията на полицейско задържане, не са били валидни в по-нататъшното досъдебно производство по силата на българския Наказателно-процесуален кодекс, въпреки че са били повторени впоследствие, вече пред адвокат и след като въз основа на първоначалните изявления срещу жалбоподателя е било образувано досъдебно производство, а той формално е получил статут на обвиняем. Според Съда в този случай „[р]азпитите в полицията се използват само за да се определи необходимостта от образуване на наказателно производство“.³² Няма обаче съмнение, че по *Хованесян* второто самоуличаващо показание на обвиняемия е било пряк резултат от първото и е последвало непосредствено след него във времето. В подобна ситуация Върховният съд на САЩ по делото *Мисури срещу Сиберт* от 2004 г. прие, че вторите показания, макар и да са получени след подходящо информирание и предупреждение на обвиняемото лице, каквото се изисква от прословутото решение по делото *Миранда срещу Аризона*, не следва да са допустими в наказателното производство, тъй като „[...] би било нереалистично да се третират два потока от интегрирани и свързани във

³¹ ECtHR, *Shabelnik v. Ukraine*, No. 16404/03, Judgment of 19 February 2009, §§ 56-57; CEDH, *Brusco c. France*, n° 1466/07, Arrêt du 14 octobre 2010, § 47.

³² CEDH, *Hovanessian c. Bulgarie*, n° 31814/03, Arrêt du 21 décembre 2010, § 37. Изследването на относимите факти, както и на националната правна рамка в решението по това дело е твърде незадоволително.

времето интервюта като независими разпити, подлежащи на независима оценка, само защото предупрежденията по *Миранда* формално ги разделят по средата“.³³

Дори ако приемем, че съобразността на решението по делото *Хованесян* с предходната и с последвалата практика на Съда е под въпрос, то установява стандарт, който засега не е променен. Очевидно е, от друга страна, че жалбоподателят, формално задържан в полицейско управление за 24 часа поради наличие на данни за извършено от него тежко престъпление, е бил **заподозрян** както по смисъла на член 5, §1с от ЕКПЧ, така и по смисъла на директивите от Пътната карта. Поради това предвидените в тях гаранции следва да са приложими в тази ситуация.

Друга важна разлика между стандарта на Конвенцията и стандарта на директивите от Пътната карта е самостоятелния статут на правото на защита и правно подпомагане в директивите за разлика от статута му в правото на Конвенцията. В редица решения, започвайки от *Имбриошча срещу Швейцария* от 1993 г. Съдът приема, че:

„[...] член 6 и особено неговия параграф 3 може да бъде относим преди делото да е изпратено за разглеждане от съда доколкото съществува вероятност справедливостта на процеса да бъде сериозно компрометирана от първоначалното незначитане на тази разпоредба.“³⁴

В практиката си Съдът често интерпретира този стандарт като установява по правило нарушения на член 6, §3с не самостоятелно, а съвместно с член 6, §1, както и отказвайки да установи самостоятелно нарушение на член 6, §3с в случаи когато прецени, че въпреки незначитането на член 6, §3с като цяло процесът срещу обвиняемия/подсъдимия е бил справедлив.³⁵ Типични примери в това отношение в практиката на Съда до решението на Голямата камера по делото *Салдуз срещу Турция*

³³ US Supreme Court, *Missouri v. Seibert*, 542 U.S. 600 (2004), at 12. По делото *Миранда срещу Аризона* Върховният съд на САЩ приема, че самоуличаващи признания, направени от заподозрения/обвиняемия по време на полицейски разпит могат да бъдат допуснати като доказателства в наказателния процес само ако обвинението може да докаже, че той е бил уведомен за правото си да се консултира с адвокат, ако е необходимо служебен, както преди, така и по време на разпита и е бил предупреден за възможността самоуличаващи показания да бъдат използвани срещу него преди разпита, както и че заподозрения/обвиняемия разбира информацията и, в случай, че се отказва от правата си, това е станало доброволно (US Supreme Court, *Miranda v. Arizona*, 384 U.S. (1966), at 467-491.

³⁴ ECtHR, *Magee v. the United Kingdom*, No. 28135/95; Judgment of 6 June 2000, § 41; ECtHR, *Brennan v. the United Kingdom*, No. 39846/98, Judgment of 16 October 2001, § 45; ECtHR, *Berliński v. Poland*, Nos. 27715/95 and 30209/96, Judgment of 20 June 2002, § 75; CEDH, *Sarikaya c. Turquie*, n° 36115/97, Arrêt du 22 avril 2004, § 64; ECtHR, *Vozhigov v. Russia*, No. 5953/02, Judgment of 26 April 2007, § 42; ECtHR, *Şaman v. Turkey*, No. 35292/05, Judgment of 5 April 2011, § 30; ECtHR, *Chopenko v. Ukraine*, No. 17735/06, Judgment of 15 January 2015, § 48; ECtHR, *Simeonovi v. Bulgaria*, No. 21980/04, Grand Chamber judgment of 12 May 2017, § 114.

³⁵ В скорошното си решение по делото *Ибрахим и други срещу Обединеното кралство* от 2016 г. Голямата камера определя „неизчерпателен списък“ от десет фактора, които следва да се вземат предвид, за да се оцени влиянието на процесуалните нарушения на досъдебната фаза върху справедливостта на процеса като цяло (ECtHR, *Ibrahim and Others v. the United Kingdom*, Nos. 50541/08 et al., Grand Chamber judgment of 13 September 2016, § 274). Те вземат предвид редица аспекти на процеса, включително начина на събиране, оспорване и използване на доказателствата, но не и това, дали при това е участвал защитник.

са решенията по делата *Саръкая срещу Турция* от 2004 г. и *Мамач и други срещу Турция* от 2004 г.,³⁶ а след решението по *Салдуз* – решението на Голямата камера по делото *Симеонови срещу България* от 2017 г.³⁷ Този подход на Съда, сравнен със стандарта на директивите от Пътната карта, снижава стандарта на защита. В негова подкрепа са изтъквани доводи в смисъл, че е неоправдано средството да получи по-голямо значение от по-общата цел, която е справедливия процес.³⁸ Не става обаче ясно защо е необходимо да се противопоставя средството на целта и възможно ли е по принцип и в каква степен *post factum* да се прецени дали съдебният процес е бил справедлив когато един от основните му компоненти, правото на защита, е бил накърнен. Така този подход основава справедливостта на процеса върху фактически обстоятелства, получени в резултат на изначален провал да се гарантира основно право на обвиняемия. Като следствие, той не дава възможност на ЕСПЧ да установи нарушение на член 6, §3с в случай, че жалбоподателят е бил оправдан. Ако правото на правна защита и подпомагане обаче придобие самостоятелен статут, това не би следвало да е препятствие за установяване на нарушение.³⁹ В такъв случай то, съвсем оправдано, би имало значение не само за справедливостта на процеса като цяло, но и за други цели, свързани с наказателното производство – правото да се обжалва задържането, превенцията срещу малтретиране от правораздавателните органи и противозаконните намеси в правото на зачитане на личния и семейния живот по време на наказателното производство. Директива 2013/48/ЕС изрично посочва, че правото на достъп до адвокат в наказателното производство спомага за прилагането не само на член 6 от

³⁶ CEDH, *Sarikaya c. Turquie*, § 67; CEDH, *Mamaç et autres c. Turquie*, n°s 29486/95, 29487/95 et 29853/96, Arrêt du 20 avril 2004, § 48. И по двете дела жалбоподателите са разпитвани без адвокат от полицията и са дали самоуличаващи показания след като са задържани за тежки престъпления, подсъдни на специализирания съд за държавна сигурност, въпреки че са искали да имат адвокат. За престъпления, подсъдни на този съд в Турция по времето на събитията, не е имало по закон възможност за достъп до адвокат веднага след задържането. И в двата случая ЕСПЧ не намира нарушения на член 6, §3с.

³⁷ ECtHR, *Simeonovi v. Bulgaria*, § 113, 120. По това дело жалбоподателят твърди, че в продължение на три дни след първоначалното му задържане като заподозрян за тежко престъпление той е разпитван без адвокат, въпреки че е поискал такъв, нещо, което правителството оспорва. Съдът заявява, че не е в състояние да определи кой е прав, но независимо от това приема, че каквато и да е действителната ситуация той ще прецени дали е имало нарушение на член 6, §3с изхождайки от това, дали като цяло процесът на жалбоподателя е бил справедлив. Съдът в края на краищата приема, че не е имало нарушение, тъй като процесът като цяло е бил справедлив, въпреки че националният закон, регулиращ информирането за правата и достъпът до адвокат е бил или може да е бил нарушен в редица пунктове.

³⁸ Вж.: Lemmens, P. “The right to a fair trial and its multiple manifestations”, in: Brems E. and J. Gerards. *Shaping Rights in the ECHR*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 311-313. Авторът, който е съдия в ЕСПЧ, равнопоставя правата по член 6, §3с с тези по 6, §3d (право на участие в разпита на свидетелите). В правото на ЕС, което генерира обстойни стандарти за правото на правна защита и подпомагане и никакво вторично право, свързано с участието в разпита на свидетелите в наказателни производства, те обаче не изглежда да са равнопоставени.

³⁹ Вж.: Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford/New York: Oxford University Press, 2006, pp. 248-249. Вж. също за подобно виждане § 57 от особеното мнение на съдия Серхидес по делото *Симеонови срещу България*.

Конвенцията и на съответстващите ѝ разпоредби на Хартата, но също така и на членове 3, 5 и 8 от ЕКПЧ.⁴⁰

1.4. Повратната точка: Салдуз срещу Турция

Решението на Голямата камера на ЕСПЧ по делото *Салдуз срещу Турция* от 2008 г. е най-решителната стъпка на Съда по посока към разширяване на обхвата на правото на достъп до правна защита в наказателния процес. То е най-важното дело по член 6, §3с в историята на органите по Конвенцията. Жалбоподателят по това дело е непълнолетен и е бил задържан от полицейски служители по подозрение, че е участвал в противозаконна демонстрация на Кюрдската работническа партия. На следващия ден е бил разпитван в отсъствието на адвокат като преди разпита е попълнил формуляр, разясняващ обвиненията срещу него и правото му да запази мълчание. В хода на разпита той прави самопризнания за участието си в демонстрацията, както и участие в други противозаконни дейности. Впоследствие, включително пред съда, където е имал адвокат, той се отрича от направените самопризнания. Въпреки това е осъден въз основа на направените самопризнания, както и въз основа на други доказателства. ЕСПЧ намира нарушение на член 6, §3с във връзка с член 6, §1 от Конвенцията. По това дело за пръв път Съдът установява стандарт, който ще преповтори по десетки дела впоследствие:

„[...] Съдът намира, че за да бъде правото на справедлив съдебен процес достатъчно „практично и ефективно“ [...] член 6, §1 изисква като правило достъпът до адвокат да бъде предоставен още от първия разпит на заподозрения от полицията, освен ако се докаже, че с оглед на конкретните обстоятелства на всеки отделен случай, съществуват основателни причини за ограничаване на това право.“⁴¹

Установяването на изискване за предоставяне на достъп до адвокат, при това още от първия разпит на заподозрения от полицията „като правило“, несъмнено придава на това право самостоятелен характер.⁴² Следвайки стандартите на Европейския комитет

⁴⁰ Директива 2013/48/ЕС, съображение 12.

⁴¹ ECtHR, *Salduz v. Turkey*, No. 36391/02, Grand Chamber judgment of 27 November 2008, § 55. Вж. също: ECtHR, *Pishchalnikov v. Russia*, No. 7025/04, Judgment of 24 September 2009, § 70; ECtHR, *Laska and Lika v. Albania*, Nos. 12315/04 and 17605/04, Judgment of 20 April 2010, § 62; ECtHR, *Leonid Lazarenko v. Ukraine*, No. 22313/04, Judgment of 28 October 2010, § 49; ECtHR, *Nechiporuk and Yonkalo*, No. 42310/04, Judgment of 21 April 2011, § 262; ECtHR, *Nechto v. Russia*, No. 24893/05, Judgment of 24 January 2012, § 102; ECtHR, *Todorov v. Ukraine*, No. 16717/05, Judgment of 12 January 2012, § 76; ECtHR, *Gonța v. Romania*, No. 38494/04, Judgment of 1 October 2013, § 63; ECtHR, *A. T. v. Luxembourg*, No. 30460/13, Judgment of 9 April 2014, § 63; ECtHR, *Turbylev v. Russia*, No. 4722/09, Judgment of 6 October 2015, § 93; ECtHR, *Borg v. Malta*, No. 37537/13, Judgment of 12 January 2016, § 57.

⁴² Вж. също: Lemmens, P. “The right to a fair trial and its multiple manifestations”, p. 312.

против изтезанията Съдът подчертава, наред със значението на ранния достъп до адвокат за справедливия процес, също така и неговото значение за превенция на малтретирането.⁴³ Съдът също така подчертава, че „[...] правата на защитата по принцип ще бъдат безвъзвратно нарушени когато самоуличаващи показания на обвиняемия, направени по време на разпит пред полицията в отсъствие на адвокат, се използват като основание за осъждане“.⁴⁴

Решението по делото *Салдуз* изиграва основна роля за регламентирането в Директива 2013/48/ЕС на правото на защитника да присъства и да участва ефективно по време на разпита на заподозрения/обвиняемия.⁴⁵ Правото на достъп до правна защита обаче не възниква във връзка само с евентуалния разпит на заподозряното лице от полицията и риска той/тя да даде самоуличаващи показания. По делото *Даянан срещу Турция* от 2009 г. ЕСПЧ приема, че:

„[...] всяко обвиняемо лице, веднага щом бъде задържано, следва да може да се възползва от адвокат, при това независимо дали е подложено на разпит [...] В това отношение адвокатът следва да е в състояние да осигури без ограничения основните елементи на защитата на лицето: осъждането на делото, организирането на защитата, събирането на доказателства, които са благоприятни за обвиняемия/обвиняемата, подготовката за разпита, подкрепата на обвиняемия/обвиняемата в трудната ситуация и контролът върху условията на задържане.“⁴⁶

Жалбоподателят по това дело е запазил мълчание през цялото време докато е бил задържан в полицията, както и впоследствие по време на разглеждането на делото. Той е осъден за членство в терористична организация въз основа на други доказателства. Съдът установява нарушение на член 6, §3с във връзка с член 6, §1 от Конвенцията поради това, че той не е имал достъп до адвокат по време на полицейското си задържане.

Решението по делото *Даянан* прави решителна крачка в еманципирането на правото на защита и правно подпомагане в практиката на ЕСПЧ. От него следва, че за да се установи нарушение на член 6, §3с не е необходимо да се доказва, че липсата на адвокат по време на първоначалното полицейско задържане е довела до друго накърняване на интереса на обвиняемия, като например самоуличаващо показание.⁴⁷ Поради това не е необходимо да се изследва ефекта от липсата на адвокат върху справедливостта на процеса. Така нарушението по член 6, §3с придобива

⁴³ ECtHR, *Salduz v. Turkey*, § 54.

⁴⁴ *Ibid.*, § 55.

⁴⁵ Вж. по-горе 1.1.

⁴⁶ CEDH, *Dayanan c. Turquie*, n° 7377/03, Arrêt du 13 octobre 2009, § 32.

⁴⁷ Ср.: Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, London: Sweet & Maxwell, 2012, p. 188.

самостоятелно значение. В този пункт обаче практиката на ЕСПЧ след *Даянан* е непоследователна. От една страна, Съдът поддържа стандарта по *Даянан* преповтаряйки го в редица други решения.⁴⁸ В решението по делото *Арас срещу Турция (№2)* от 2014 г. той отива дори по-далеч, установявайки нарушение на член 6, § 3с в ситуация, в която жалбоподателят, след като е разпитан без адвокат, дава показание, което не е самоуличаващо и което той поддържа непрекъснато впоследствие в процеса, когато вече има възможност да ползва адвокатска защита.⁴⁹ Същевременно, по редица други дела Съдът продължава да настоява върху неразривната връзка на това право със справедливостта на процеса като цяло. Отстъплението от стандарта по *Даянан* и *Арас* е най-очевидно в решението на Голямата камера по делото *Симеонови срещу България*.⁵⁰ Това силно проблематично откъм обоснованост решение връща стандартите на Съда към практиката отпреди *Салдуз* окончателно подчинявайки правото на защита и правно подпомагане в досъдебното производство на „справедливостта на процеса като цяло“, с допускане на възможност за противозаконно ограничаване на правото на достъп до защитник, и на последващи противозаконни действия на правоприлагащите органи на национално ниво когато Съдът прецени, че процесът като цяло е бил справедлив. Той също така отказва да признае изискване за позитивни задължения на ответната държава и да се обърне тежестта на доказване в производството пред Съда.⁵¹

2. ПРАВО НА ЛИЧНА ЗАЩИТА

2.1. Стандартите на Конвенцията и на Пакта

Както член 6, §3с от Конвенцията, така и член 14, §3d от Пакта гарантират два основни типа правна защита в хода на наказателното производство – лично от обвиняемия/подсъдимия или чрез защитник. На свой ред, вторият тип защита може да се осъществява чрез ангажиран от обвиняемия/подсъдимия защитник, чрез назначен при определени условия такъв или чрез комбинация от нает и назначен защитник.

⁴⁸ Вж.: CEDH, *Adamkiewicz c. Pologne*, n° 54729/00, Arrêt du 2 mars 2003, § 32; CEDH, *Hovanesian c. Bulgarie*, § 34; CEDH, *Shamardakov c. Russie*, n° 13810/04, Arrêt du 30 avril 2015, § 164; CEDH, *Sîrghi c. Roumanie*, n° 19181/09, Arrêt du 24 mai 2016, § 41.

⁴⁹ ECtHR, *Aras v. Turkey (No.2)*, No. 15065/07, Judgment of 18 November 2014. Вж. също особеното мнение по това дело на съдиите Спано и Леменс, в което разногласието в Съда е очертано ясно. Подходът, залегнал в основата на това особено мнение се налага като доминиращият стандарт на Съда две години и половина по-късно в решението на Голямата камера по делото *Симеонови срещу България* от 2017 г.

⁵⁰ Вж. бел. 37 по-горе.

⁵¹ Вж. силните особени мнения на петима от седемнадесетте членовете на съдебния състав по делото.

Общ коментар 32 на Комитета по правата на човека на ООН изрично подчертава, че двата основни типа правна защита „не са взаимно изключващи се“.⁵² Върховният съд на САЩ също отдава голямо значение на правото на лична защита. В решението си по делото *Фарета срещу Калифорния* от 1975 г. Върховният съд посочва, че „[...] принудителното назначаване на адвокат на подсъдим, който не го иска противоречи на неговите основни права да се защитава лично ако той наистина желае това“. Съдът също така подчертава, че адвокатът, както и всички други средства за защита, предвидени в Шестата поправка на Конституцията на САЩ „[...] следва да са помощници на подсъдим, който ги желае, а не орган на държавата, поставен между нежелаящ подсъдим и неговото право да се защитава лично“.⁵³

В ранната си практика по делото *Пакели срещу Германия* от 1983 г. ЕСПЧ приема, че разпоредбата на член 6, §3с от Конвенцията изисква обвиняемият/подсъдимият „[...] който не иска да се защитава лично, да има достъп до правно подпомагане по свой избор; ако няма достатъчно средства да заплати за такова подпомагане, той има право по Конвенцията да му бъде предоставено такова безплатно когато интересите на правосъдието го изискват“.⁵⁴ В още по-ранната си практика Европейската комисия по правата на човека приема, че „[к]огато един обвиняем е представляван от адвокат, той по правило следва да упражнява своите процесуални права чрез адвоката си“.⁵⁵ Подобно подчертаване на алтернативността вместо взаимното допълване на двете права в част от коментарната литература се възприема безкритично, а понякога се подсилва. Така според Дж. Фосет когато подсъдимият се представлява от адвокат, „[...] той не може да претендира по член 6 право на лично участие в разглеждането на делото на всеки стадий“.⁵⁶ Този подход обаче среща своите критици, някои от които го квалифицират дори като „недоразумение“ и подчертават, че искането за участие на защитник не е отказ от лична защита, а потребност защитата да се води и от професионален защитник.⁵⁷ Други извеждат правото на лично присъствие и защита по време на процеса от член 6, §3d, който дава право на обвиняемия/подсъдимия да участва в разпита на свидетелите.⁵⁸ Когато по делото има противоречие в защитните

⁵² HRC, *General Comment No. 32: Article 14: Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial*, CCPR/C/GC/32, 23 August 2007, § 37.

⁵³ US Supreme Court, *Fareta v. California*, 422 U.S. 806 (1975), at 807.

⁵⁴ ECtHR, *Pakelli v. Germany*, § 31.

⁵⁵ ECmHR, *X. v. Austria*, No. 7138/75, Decision of 5 July 1977.

⁵⁶ Fawcett, J.E.S. *The Application of the European Convention on Human Rights*, 2nd edition, Oxford: Clarendon Press, 1987, p. 190. Вж. Също: Velu, J., R. Erges. *Convention européenne des droits de l'homme*, 2e edition, Bruxelles: Bruylant, 2014, p. 607; Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, p. 187.

⁵⁷ Garlicki, L. (red.). *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Tom I, Warszawa: C.H. Beck, 2010, s. 428; Spronken, T. et al. *EU Procedural Rights in Criminal Proceedings*, Antwerp/Apeldoorn/Portland: Maklu, 2009, p. 28.

⁵⁸ Reed, R., J. Murdoch. *Human Rights Law in Scotland*, 3rd ed., Haywards Heath: Bloomsbury Professional, 2011, p. 688.

позиции на подсъдимия и на процесуалния представител, националният съд следва да отдаде предпочитание на позицията на подсъдимия.⁵⁹

Досегашната практика на ЕСПЧ относно правото на лична защита изглежда по-ограничителна от тази на КПЧ. Това най-ясно проличава от делото *Корея де Матус срещу Португалия*, което е било разгледано както от Съда, така и от Комитета. По него става дума за отказ, потвърден на няколко съдебни инстанции, жалбоподателят, квалифициран одитор и адвокат, да се защитава сам срещу обвинение в обида на съдия. Вместо това първоинстанционният съд му назначава служебен адвокат против неговата воля на когото той няма доверие. ЕСПЧ обявява жалбата за явно недопустима и приема, че решението да се позволи на подсъдимия, дори когато той е адвокат, да се защитава сам или чрез защитник е в рамките на свободата на усмотрение на държавите членки, които са в най-добра позиция да преценят дали това се изисква от интересите на правосъдието.⁶⁰

След решението на ЕСПЧ делото е отнесено в КПЧ. Комитетът, противно на ЕСПЧ, решава делото в полза на Матус. Преди всичко той намира за неприемливо и потенциално увреждащо интереса на подсъдимия назначаването на адвокат, на който той няма доверие.⁶¹ И въпреки че в някои случаи е допустимо назначаване на защитник против волята на подсъдимия, подобен акт, когато води до ограничаване на неговото право да се защитава лично, следва да е оправдан от обективна и достатъчно сериозна цел. Според Комитета такова оправдание липсва в настоящия случай. Комитетът взема предвид наред с другото и относително тривиалния характер на правонарушението, както и квалификацията на подсъдимия.⁶²

Въпреки разминаванията в стандартите между ЕСПЧ и КПЧ, както се вижда Комитетът по принцип не изключва възможността за назначаване на адвокат в наказателното производство против волята на обвиняемия/подсъдимия. Такъв е и подходът на Международният наказателен трибунал за бивша Югославия. По редица дела трибуналят назначи служебни адвокати въпреки отказите на подсъдимите, които искаха да се защитават сами, когато това налагаха интересите на правосъдието като лошото здравословно състояние на подсъдимия или неговите системни обструкции на правилното и експедитивно провеждане на съдебното производство.⁶³

⁵⁹ Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 264.

⁶⁰ CEDH, *Correia de Matos c. le Portugal*, n° 48188/99, Décision sur la recevabilité du 15 novembre 2001.

⁶¹ HRC, *Correia de Matos v. Portugal*, No. 1123/2002, Views of 28 March 2006, § 7.3.

⁶² *Ibid.*, § 7.5. Понастоящем дело от същия жалбоподател с много сходни факти е отнесено за разглеждане от Голямата камера на ЕСПЧ.

⁶³ Вж. по-подробно за преглед на практиката на трибунала: Kay, S. G. Higgins. *The Right of Self-Representation – The Lawyers in the Eye of the Storm*, International Criminal Law Bureau, 2010, at: <http://www.internationallawbureau.com/blog/wp-content/uploads/2010/08/Lawyers-Self-Representation-Kay-Higgins.pdf>.

2.2. Право на участие в производството пред първата съдебна инстанция

Правото на лична защита е неразривно свързано с правото на подсъдимия да участва в производството на всички фази и стадии. Това право в някои случаи е интегрална част от правото на публично разглеждане на делото по член 6, §1 от Конвенцията. ЕСПЧ установява като общ принцип, че „[...] предметът и целта на този член, взети като цяло разкриват, че лице „обвинено в извършване на престъпление“ има право да участва в разглеждането на делото“.⁶⁴ Въпреки това, още в ранната си практика органите по Конвенцията допускат ограничения на правото на лично участие и защита в производството. Едно от тях са ситуацияите, когато подсъдимият нарушава грубо правилата в съдебната зала, явява се в нетрезво състояние или проявява агресия към другите участници. В такива случаи практиката на страсбургските органи допуска отстраняването му от залата и продължаване на производството в негово отсъствие.⁶⁵

Друг случай на допустимо ограничение на правото на лична защита са задочните производства. В практиката на ЕСПЧ, както и на КПЧ, те са допустими в интерес на правосъдието, който в националните системи на наказателно правораздаване обикновено се свежда до съобразяване с давностни срокове и опасност от изгубване на доказателства.⁶⁶ Задочните производства обаче могат да се провеждат при определени условия, които Общ коментар 32 на КПЧ резюмира както следва:

„Производства в отсъствие на подсъдимия могат при определени условия да бъдат допустими в интерес на доброто правосъдие, т.е. когато подсъдимите, макар и уведомени за производствата достатъчно рано, откажат да упражнят своето право да присъстват. Следователно, такива процеси са в съответствие с член 14, параграф 3 (d) ако са предприети необходимите стъпки за призоваване на подсъдимите лица своевременно и за информирането им предварително за датата и мястото на процеса, както и за изискването да присъстват.“⁶⁷

ЕСПЧ добавя задължението на съдилищата да осигурят правна защита на подсъдимия по време на задочното производство.⁶⁸ Не е допустимо защитникът да не бъде допускан до участие в производството заради отказа на подсъдимия да се яви.⁶⁹ В практиката си Съдът също така изисква на осъдения в задочно производство

⁶⁴ ECtHR, *Colozza v. Italy*, No. 9024/80, Judgment of 12 February 1985, § 27. Вж. също: ECtHR, *Hermi v. Italy*, No. 18114/02, Grand Chamber judgment of 18 October 2006, § 59, както и напоследък: ECtHR, *Arps v. Croatia*, No. 23444/12, Judgment of 25 October 2016, § 28.

⁶⁵ Вж. например: ECmHR, *X. v. the United Kingdom*, No. 8386/78, Decision of 9 October 1980.

⁶⁶ ECtHR, *Colozza v. Italy*, § 29.

⁶⁷ HRC, *General Comment No. 32*, § 36.

⁶⁸ ECtHR, *Sejdovic v. Italy*, No. 56581/00, Grand Chamber judgment of 1 March 2006, § 93.

⁶⁹ ECtHR, *Van Geyselghem v. Belgium*, No. 26103/95, Grand Chamber judgment of 21 January 1999, § 34.

впоследствие да се даде възможност за възобновяване на производството в негово присъствие с всички гаранции за справедлив процес. В противен случай би бил налице отказ от правосъдие.⁷⁰ Няма обаче отказ от правосъдие и, съответно, нарушение на член 6 от Конвенцията в случай, че обвиняемият е участвал в досъдебното производство, включително след като то е приключило и той е бил наясно какви са обвиненията, отклонил се е от участие в последвалото задочно производство, а впоследствие му е било отказано възобновяване. В такъв случай според Съда „[...] чрез действията си жалбоподателят е предизвикал ситуация, в която е било невъзможно да бъде информиран и да присъства на съдебната фаза на наказателното производство срещу него“.⁷¹

2.3. Право на участие в производствата по обжалване

Позитивните задължения на държавите за осигуряване на лично участие и защита на подсъдимите са различни на различните стадии на съдебната фаза от наказателното производство. Те са най-силни на първата инстанция когато се разглеждат както фактически, така и правни въпроси. ЕСПЧ обаче е подчертавал нееднократно, че „[...] личното участие на подсъдимия не е от такава ключова важност по време на обжалването както по време на първата инстанция“.⁷² Факторите, които Съдът взема предвид, за да определи необходимостта от лично участие на подсъдимия при обжалването включват характера на производството; пълнотата на разглеждане на делото на първата инстанция; възможностите за пълно преразглеждане на делото при обжалване⁷³; залогът за жалбоподателя по делото; възможността за влошаване на положението на подсъдимия при обжалването (*reformatio in peius*); участието на

⁷⁰ *Ibid.*, § 82. Вж също: ECtHR, *Somogyi v. Italy*, No. 67972/01, Judgment of 18 May 2004, § 66; ECtHR, *Demebukov v. Bulgaria*, No. 68020/01, Judgment of 28 February 2008, § 45; ECtHR, *Stoyanov v. Bulgaria*, No. 39206/07, Judgment of 31 January 2012, § 35; ECtHR, *Stoyanov-Kobuladze v. Bulgaria*, No. 25714/05, Judgment of 25 March 2014, § 36; ECtHR, *Coniac v. Romania*, No. 56581/00, Judgment of 6 October 2015, § 49; ECtHR, *Gyuleva v. Bulgaria*, No. 38840/08, Judgment of 9 June 2016, § 37.

⁷¹ ECtHR, *Demebukov v. Bulgaria*, § 57.

⁷² ECtHR, *Kamasinski v. Austria*, No. 9783/82, Judgment of 19 December 1989, § 106; ECtHR, *Belziuk v. Poland*, No. 23103/93, Judgment of 25 March 1998, § 37; ECtHR, *Samokhvalov v. Russia*, No. 3891/03, Judgment of 12 February 2009, § 43; ECtHR, *Sibgatullin v. Russia*, No. 32165/02, Judgment of 23 April 2009, § 34; ECtHR, *Kononov v. Russia*, No. 41938/04, Judgment of 27 January 2011, § 32; ECtHR, *Abdulgadirov v. Azerbaijan*, No. 24510/06, Judgment of 20 June 2013, § 34; *Faig Mammadov v. Azerbaijan*, No. 60802/09, Judgment of 26 January 2017, § 27.

⁷³ В случай, че националното законодателство допуска преразглеждане както на фактически, така и на правни въпроси на горната инстанция, личното участие на подсъдимото лице би било необходимо. Изключение от това изискване в практиката на Съда са случаите на дребни престъпления, които „[...] не повдигат фактически и правни въпроси, които не биха могли да бъдат разрешени адекватно въз основа на материалите по делото“ (ECtHR, *Fejde v. Sweden*, No. 12631/87, Judgment of 29 October 1991, § 33).

прокуратурата при обжалването.⁷⁴ В производства, свързани с разрешаване на обжалване, личното участие на подсъдимия може легитимно да бъде ограничено. В решението по делото *Монел и Морис срещу Обединеното кралство* от 1987 г. ЕСПЧ обосновава липсата на нарушение на член 6, §3с изследвайки характера на производството и перспективите за успех на жалбоподателите. Съдът заключава, че „[...] интересите на правосъдието и справедливостта биха могли предвид конкретните обстоятелства по делото да бъдат удовлетворени чрез предоставяне на възможност на жалбоподателите да представят относими съображения в техните писмени становища“.⁷⁵

Горните фактори могат да обосноват или не нарушение на член 6, §3с от Конвенцията както поотделно, така и заедно. Така по делото *Кремзов срещу Австрия* от 1993 г. ЕСПЧ намира нарушение единствено поради това, че жалбоподателят не е имал възможност да се защити лично тъй като обжалването пред Върховния съд е засягало тежестта на наказанието независимо от това, че то е обхващало и други въпроси, при решаването на които неговото лично участие не е преценено като необходимо.⁷⁶ От друга страна, по делото *Белзюк срещу Полша* от 1998 г. Съдът намира нарушение на член 6, §3с в случай, при който на жалбоподателя не е дадена възможност да се защити лично при обжалване пред въззивния съд на три основания – поради това, че въззивния съд е разглеждал както правни, така и фактически въпроси; поради залога за жалбоподателя в производството – присъда, която включва няколко години лишаване от свобода и поради участието на прокуратурата в производството пред въззивния съд.⁷⁷ И, от трета страна, по делото *Мефта и други срещу Франция* от 2002 г. ЕСПЧ не установява нарушение на член 6, §3с в случай при който на жалбоподателите не е разрешено да се обърнат лично към Касационния съд след като делото им е било разгледано на две инстанции при съблюдаване на всички принципи на справедливия процес в производство, в което този съд може да бъде сезиран и да разглежда само правни въпроси, при това чрез представителство от специализирани адвокати. Според Съда специфичният характер на производството пред Касационния съд може да оправдае монопола в представянето на устни пледоарии от специализирани адвокати.⁷⁸ Когато националните системи на наказателно правораздаване изискват подсъдимият да е представяван от адвокат и той/тя не са в

⁷⁴ Вж. добро и цялостно резюме на факторите въз основа на практиката на страсбургските органи в: Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, pp. 257-261.

⁷⁵ EtHR, *Monnell and Morris v. the United Kingdom*, Nos. 9562/81 and 9818/82, Judgment of 2 March 1987, § 68.

⁷⁶ Вж.: ECtHR, *Kremzow v. Austria*, No. 12350/86, Judgment of 21 September 1993, §§ 65-69.

⁷⁷ ECtHR, *Belziuk v. Poland*, No. 23103/93, Judgment of 25 March 1998, §§ 38-39.

⁷⁸ ECtHR, *Meftah and Others v. France*, Nos. 32911/96, 35237/97 and 34595/97, Grand Chamber judgment of 26 July 2002, § 47.

състояние да заплатят за такъв, интересът на правосъдието изисква такъв да им се предостави безплатно.⁷⁹

2.4. Ограничения в използването на аргументи при защитата

В решението си по делото *Брандщетер срещу Австрия* от 1991 г. ЕСПЧ приема, че правото на лична защита не включва право на използване на всякакви аргументи при неговото упражняване, включително такива, които са обидни или клеветнически за ответната страна или за други участници в производството. По това дело става дума за осъждане на жалбоподателя за набеждаване при упражняване на своето право на лична защита. Съдът не намира нарушение на член 6, §3с отбелязвайки:

„Понятието за право на защита на лицата, обвинени в престъпление, би било пренапрегнато ако се допусне, че те не биха могли да бъдат преследвани когато при упражняването на това право те умишлено възбуждат фалшиви подозрения за наказуемо поведение на свидетел или друго лице, участващо в наказателното производство.“⁸⁰

Разбира се, ограничението на правото на защита до използване на законни средства не е валидно само за случаите на лична защита. То важи и за процесуалните представители. Санкцията за използване на противозаконни средства за защита обаче следва да бъде съразмерна.⁸¹ Ако не е, това би засегнало както правото защита на обвиняемия/подсъдимия, така потенциално и други негови/нейни човешки права (например правото на свобода на изразяване).

⁷⁹ Ср.: Van Dijk, P., F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (eds.). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4th ed., Antwerpen/Oxford: Intersentia, 2006, p. 638.

⁸⁰ ECtHR, *Brandstetter v. Austria*, Nos. 11170/84, 12876/87 and 13468/87, Judgment of 28 August 1991, § 52.

⁸¹ *Ibid.*, § 53.

3. ПРАВО НА ПРАВНА ЗАЩИТА И ПОДПОМАГАНЕ ОТ ЗАЩИТНИК ПО СВОЙ ИЗБОР

3.1. Значение на правото и допустимите ограничения

Правото на правна защита и подпомагане от защитник по свой избор включва възможност на обвиняемото/подсъдимото лице да ангажира защитник за своя сметка или за сметка на свои близки, които да участва в производството от негово/нейно име. В европейските страни най-често защитникът е лице, което упражнява адвокатска професия, макар че такъв може да бъде и друго лице. Акцентът върху **правно** подпомагане предполага защитникът да бъде достатъчно юридически квалифициран за ефективно участие в конкретното производство.⁸² Поради това е напълно легитимно лица, които нямат подходяща юридическа квалификация да не бъдат допускани да участват в производството когато те са единственият избор на обвиняемия/подсъдимия за защитници.⁸³

В практиката на КПЧ има редица дела, по които подсъдими са заставяни да приемат назначен от властите служебен адвокат когато са имали възможност да наемат свой както на първа инстанция,⁸⁴ така и при обжалване.⁸⁵ По тези дела Комитетът рутинно намира нарушение на член 14, §3d от Пакта. В решението *Домуковски и други срещу Грузия* от 1998 г. Комитетът дори отива дотам да заяви, че по дела, в които може да бъде наложено смъртно наказание, подсъдимият не може да бъде задължаван да приеме служебен защитник.⁸⁶ И макар Комитетът да не се придържа последователно към това виждане, горното решение подчертава значението, което той отдава на правото на подпомагане от защитник, избран от обвиняемия/подсъдимия.

Навярно подходи като този на КПЧ карат Щефан Трехсел да нарече правото на правно подпомагане от защитник по свой избор „практически абсолютно право“ и със сигурност най-добрата от трите алтернативи, предвидени в член 6, §3с от

⁸² Вж.: Harris, D.J., M. O'Boyle, E.P. Bates, C.M. Buckley et al., *Law of the European Convention on Human Rights*, 3rd ed., Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 478.

⁸³ ECtHR, *Mayzit v. Russia*, No. 63378/00, Judgment of 20 January 2005, § 68. По това дело жалбоподателят в качеството си на подсъдим е поискал да бъде защитаван от своята майка и сестра, които не са имали юридическо образование. Искането е отхвърлено на национално ниво, а ЕСПЧ на свой ред не намира нарушение на член 6, §3с от Конвенцията.

⁸⁴ Вж. например: HRC, *López Burgos v Uruguay*, No. 52/1979, Views of 29 July 1981; HRC, *Juan Larrañaga v. Philippines*, No. 1421/2005, Views of 24 July 2006; HRC, *Ismailov v. Uzbekistan*, No. 1769/2008, Views of 25 March 2011.

⁸⁵ HRC, *Pinto v. Trinidad and Tobago*, No. 232/1987, Views of 18 July 1989.

⁸⁶ HRC, *Domukovsky et al. v. Georgia*, Nos. 23/1995 et al., Views of 6 April 1998, § 18.9.

Конвенцията.⁸⁷ Практиката на страсбургските органи обаче и в този пункт изглежда по-ограничителна от тази на Комитета. Още в ранните си решения те предвиждат възможност за значително ограничаване на избора на обвиняемия/подсъдимия в интерес на правосъдието. По делото *Енгел и други срещу Нидерландия* от 1976 г. ЕСПЧ приема, че правната помощ, която жалбоподателите са получили в дисциплинарно производство в армията, което може да бъде и наказателно по смисъла на Конвенцията, удовлетворява изискванията на член 6, §3с дори когато се ограничава до само правни въпроси, докато изясняването на фактите е оставено изцяло на жалбоподателите под предлог, че те са „много елементарни“.⁸⁸ Този ограничителен подход среща заслужена критика.⁸⁹ В друг случай Комисията приема за съвместимо с член 6, §3с ограничаването на броя на адвокатите по дело на известни ръководители на терористичната Фракция Червена армия до трима. Тя обосновава ограничаването на броя на адвокатите и изключването на някои от тях от процеса с необходимостта от баланс между двете страни в производството, както и с обстоятелството, че някои от изключените адвокати са подведени под наказателна отговорност за съучастие в престъпленията на подсъдимите. Комисията също така обръща внимание на справедливостта на процеса като цяло и намира, че той не е бил несправедлив въпреки ограниченията.⁹⁰

Още в ранната си практика Комисията отхвърля възможността адвоката да действа в производството като сляп агент на своя клиент. По делото *Х. срещу Швейцария* от 1981 г. тя приема, че Конвенцията не гарантира право на обвиняемия/подсъдимия да изисква от адвоката си линия на защита, която последният не смята за приемлива, особено ако клиентът в хода на производството е имал възможност да се обръща лично към съда.⁹¹

Ключово в подхода на ЕСПЧ към ограничаване на избора на адвокат е решението по делото *Кроасан срещу Германия* от 1992 г. Жалбоподателят е адвокат, който през 1976 г. е обвинен в подпомагане на дейността на Фракция Червена армия. Делото се разглежда от Щутгартския Окръжен съд. Първоначално жалбоподателят избира за свои процесуални представители двама адвокати, които не практикуват в Щутгарт. Те впоследствие са назначени от съда за негови служебни адвокати. В допълнение, съдът назначава и трети служебен адвокат, чиято практика е в Щутгарт. Жалбоподателят възразява срещу това назначение от самото начало по причини, свързани с

⁸⁷ Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 266.

⁸⁸ ECtHR, *Engel and Others v. the Netherlands*, Nos. 5100/71 et al., Judgment of 8 June 1976, § 91.

⁸⁹ Velu, J., R. Erges. *Convention européenne des droits de l'homme*, p. 606. Според авторите „[Т]ова е все едно да се каже, че обвиняемият губи своето право на защита от адвокат всеки път когато в очите на властите той е в състояние да се защитава сам“. Вж. също за подобна критика: Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 267.

⁹⁰ ECmHR, *Enslin, Baader and Raspe v. Germany*, Nos. 7572/76, 7586/76 and 7587/76, Decision of 8 July 1978.

⁹¹ ECmHR, *X. v. Switzerland*, No. 9127/80, Decision of 6 October 1981.

политически различия между двамата и иска да му бъде назначен друг защитник на негово място. На свой ред назначеният трети служебен адвокат също моли да бъде освободен от задължението да го представлява. Съдът обаче отхвърля и двете искания. Неговите мотиви, както и тези на по-горните съдебни инстанции, в които отказът е обжалван приемат, че предвид квалификацията на третия защитник и фактът, че неговата практика е в Щутгарт, където е седалището на първоинстанционния съд, неговото назначаване е необходимо в интерес на ефективната защита на подсъдимия и експедитивното провеждане на производството. По делото няма никакви доказателства за шиканиране на производството от подсъдимия или от избраните от него адвокати. Жалбоподателят е намерен за виновен и е осъден на две години и шест месеца лишаване от свобода, а заедно с това да заплати разноските и за тримата служебни адвокати, включително за този, който е назначен против волята му. ЕСПЧ не намира нарушение на член 6, §3с нито заради назначаването на служебен адвокат против волята на подсъдимия, нито заради това, че в края на краищата той е осъден да заплати неговия хонорар. Според Съда основанията, които националните съдилища посочват за назначаването на трети адвокат на подсъдимия са относими и достатъчни.⁹² Той също така приема, че изискването подсъдимия да плати всички хонорари на служебните адвокати с нищо не е накърнило справедливостта на процеса по член 6 от Конвенцията.⁹³

Подходът на ЕСПЧ по делото *Кроасан* очертава два аспекта на правото на защита от адвокат по свой избор: **субективното** доверие на клиента към адвоката и неговата/нейната увереност, че избраният адвокат е в състояние да осигури подходяща защита и **обективният** интерес на правосъдието, който включва преценката на назначаващия орган за необходимата квалификация на защитника с оглед на сложността на делото, както и на изискванията за експедитивност и подходяща организация на производството. По *Кроасан* Съдът пренебрегва в значителна степен първия аспект и с това засяга самата същност на правото – **избора** на адвоката от клиента. При това става дума за клиент, който сам е квалифициран адвокат и който поради това вероятно е в състояние да направи просветен избор както от гледна точка на своите потребности в производството, така и от гледна точка на квалификацията на адвоката, когото избира. Ако е възможно в този случай интересът на правосъдието така както е изтъкван от органа, който назначава адвоката по такъв категоричен начин да надделее над правото на избор на защитник от подсъдимия, при това по дело, по което залогът за подсъдимия, ако се съди по тежестта на наложеното наказание, е голям, то логично възниква въпросът какъв е смисълът от съществуването на това право за обикновения обвиняем/подсъдим.

⁹² ECtHR, *Croissant v. Germany*, No. 13611/88, Judgment of 25 September 1992, § 30.

⁹³ *Ibid.*, § 36.

3.2. Възможност за ограничаване на достъпа до правно подпомагане след задържане

В решението си по делото *Салдуз* ЕСПЧ подчертава, че правото на достъп до адвокат след първоначалното задържане може да бъде ограничено ако предвид конкретните обстоятелства по делото съществуват „основателни причини“ за това.⁹⁴ Подобна възможност предвижда и Директива 2013/48/ЕС. Ограничаването на достъпа според директивата може да стане в две хипотези: при неотложна необходимост да се предотврати настъпването на тежки неблагоприятни последици за живота, свободата или физическата неприкосновеност на лице и когато е наложително предприемането на незабавни действия от страна на разследващите органи, за да се предотврати сериозно възпрепятстване на наказателното производство.⁹⁵

ЕСПЧ прояснява своя подход към ограничаването на правото на достъп до правна защита веднага след задържането в няколко решения, сред които най-голямо значение има това на Голямата камера по делото *Ибрахим и други срещу Обединеното кралство* от 2016 г. По това дело става дума за разпити в отсъствието на адвокат на четирима души, част от които са арестувани по подозрение, че са заложили бомби в лондонското метро, както и на още две места в Лондон две седмици след самоубийствения атентат в този град от 7 юли 2005 г. С трима от тях са проведени „интервюта за сигурност“ в условията на задържане като им е отказан достъп до адвокат между четири и осем часа след ареста. По време на тези интервюта и тримата отричат връзка с опита за атентат. Впоследствие, по време на съдебното производство те признават участие в събитията и са осъдени. Четвъртият жалбоподател не е бил задържан и не е бил заподозрян, а е бил разпитан като свидетел. По време на разпита той прави самоуличаващи признания, въз основа на които впоследствие е бил осъден. В случаите на първите трима жалбоподатели ЕСПЧ не намира нарушение на член 6, § 3с от Конвенцията. Съдът приема, че „интервюта за сигурност“ са имали конкретна цел – да предотвратят евентуални сериозни последици върху живота и физическата неприкосновеност на други лица чрез опит да получат спешна информация за планирани атаки, както и за самоличността на лица, въввлечени в конспирацията. Съдът отдава значение и на факта, че ограничителните мерки са ясно предписани в националното законодателство.⁹⁶ По отношение на четвъртия жалбоподател Съдът намира нарушение на член 6, § 3с. Основният довод за това е свързан с факта, че след като той е започнал да прави самоуличаващи показания като свидетел разпитът не е бил прекратен, той не е бил предупреден за възможните последици и не му е дадена

⁹⁴ Вж. по-горе 1.4.

⁹⁵ Директива 2013/48/ЕС, чл. 6.6б.

⁹⁶ ECtHR, *Ibrahim and Others v. the United Kingdom*, §§ 276-277.

възможност за достъп до адвокат. Решението да се продължи разпита не е било предвидено в закон, а първоначалният процесуален дефект не е бил саниран в последвалото съдебно производство, което като цяло не е било справедливо.⁹⁷

Впоследствие, в решението си по делото *Артур Пархоменко срещу Украйна* от 2017 г. ЕСПЧ допуска ограничения на правото на адвокатска защита, което изглежда да излиза далеч извън възможните ограничения по директивата. По това дело жалбоподателят, който е задържан и обвинен в грабеж, първоначално прави няколко отказа от адвокатска защита по време на досъдебното производство. Той е разпитван без адвокат и прави самоуличаващи признания. В един момент обаче той поисква адвокат, но такъв му е отказан и той отново е разпитан без адвокат. По време на разпита също прави самоуличаващи признания, които впоследствие са взети предвид при осъждането му. ЕСПЧ отбелязва, че „[...] след като жалбоподателят е направил искане за адвокат, неговите предходни откази от правна помощ не могат да се смятат за валидни“.⁹⁸ Съдът също така отчита, че „[...] от материалите по делото не следва, че е имало каквито и да било належащи причини за да се оправдае това ограничение“.⁹⁹ Въпреки това той не намира нарушение на член 6, § 3с от Конвенцията, тъй като преценява, че като цяло процесът спрямо жалбоподателя е бил справедлив: показанието, дадено без адвокат е получено след подобни предходни показания; то, макар и да е взето предвид при осъждането, не е имало решаваща роля за осъждането на жалбоподателя, а другите изисквания за справедлив процес, извлечени от практиката на органите по Конвенцията, са били спазени.¹⁰⁰

3.3. Значение на задържането

Оценката на необходимостта от достъп до правна защита в наказателния процес както в Директива 2013/48/ЕС, така и в практиката на ЕСПЧ изглежда силно зависима от това, дали заподозряното/обвиняемото лице е задържано. Такава зависимост установява и Върховният съд на САЩ по делото *Миранда срещу Аризона*, както и в последвалата това решение практика.¹⁰¹

Според съображения 27 и 28 на Директива 2013/48/ЕС държавите членки не са задължени чрез активни действия да осигуряват адвокатска защита на заподозрени или обвиняеми, които не са задържани. В случай на задържане обаче те имат редица позитивни задължения за да гарантират, че заподозрените или обвиняемите са в състояние да упражнят ефективно правото си на достъп до адвокат. Те включват

⁹⁷ *Ibid.*, §§ 301-311.

⁹⁸ ECtHR, *Artur Parkhomenko v. Ukraine*, No. 40464/05, Judgment of 16 February 2017, § 81.

⁹⁹ *Ibid.*, § 82.

¹⁰⁰ *Ibid.*, §§ 83-91.

¹⁰¹ Вж.: Van de Laar, T.A.H.M and R.L. de Graaf, “Salduz and Miranda: Is the US Supreme Court Pointing the Way”, *European Human Rights Law Review*, Issue 3, 2011, p. 312.

осигуряване на служебна защита когато това е необходимо или предоставяне на задържаното лице на списък с адвокати, от които то може да избира.¹⁰² Други позитивни мерки включват действията на властите по член 3 от директивата за осигуряване на информация и незабавен достъп до адвокат „без неоправдано забавяне след задържането“, както и на ефективно участие на защитника по време на разпита и в действията по разследването.

В практиката си ЕСПЧ също придава ключово значение на задържането за активиране на изискването за осигуряване на правна помощ на заподозряното/обвиняемото лице. Такъв например е случаят в решението по делото *Александър Зайченко срещу Русия* от 2010 г. Жалбоподателят е шофьор в частна компания, директорът на която подозира работниците в източване на гориво от автомобилите. Директорът се обръща към полицията с молба за проверка. Жалбоподателят е спрял на път от работата за вкъщи от полицейски служители, които откриват в колата му две туби с дизелово гориво. По време на проверката на улицата той дава самоуличаващи показания, които са отразени в протокола за проверката. Впоследствие е осъден на шест месеца условно лишаване от свобода. По време на съдебното производство жалбоподателят отрича да е източвал гориво от служебните автомобили и представя квитанция за закупено гориво, която обаче не е приета за доказателство. Той се оплаква, че по време на проверката на улицата, когато е дал самоуличаващи показания, е разпитван без адвокат. ЕСПЧ не намира нарушение на член 6, § 3с от Конвенцията. Съдът сравнява ситуацията на жалбоподателя с тази по делото *Салдуз* и заключава, че това, което ги отличава е обстоятелството, че жалбоподателят не е бил задържан. Това обстоятелство се оказва решаващо за крайния извод на Съда:

„Макар жалбоподателят по настоящото дело да не е бил свободен да си тръгне, Съдът намира, че обстоятелствата по делото така както са представени от страните и установени от Съда не разкриват значимо ограничаване на свободата на действие на жалбоподателя, което би било достатъчно за да активира изискване за правна помощ на този етап от производството.“¹⁰³

По това дело обаче Съдът не обосновава в името на какъв належаш интерес на правосъдието жалбоподателят е лишен от достъп до правна защита и, по-специално, какво е попречило на полицейските служители да разяснят на жалбоподателя неговите права още по време на проверката на улицата и да го откарат в полицейското управление, където да снемат от него обяснения след като те бъдат по подходящ начин гарантирани.¹⁰⁴

¹⁰² Директива 2013/48/ЕС, съображения 27 и 28.

¹⁰³ ECtHR, *Aleksandr Zaichenko v. Russia*, No. 39660/02, Judgment of 18 February 2010, § 48.

¹⁰⁴ Вж. в тази връзка убедителното особено мнение на съдия Шпилман.

3.4. Отказ от адвокат

Член 9 от Директива 2013/48/ЕС допуска отказ от правото на правна защита и подпомагане на заподозрените, обвиняемите и подсъдимите извън хипотезите на задължителна защита, в които отказ не е допустим. Условието за това са на заподозрения или обвиняемия/подсъдимия да бъде предоставена ясна и достатъчна устна или писмена информация на разбираем език относно съдържанието на правото и възможните последици от отказа. Следва също така да се гарантира, че отказът е направен доброволно и недвусмислено, както и че той се протоколира по подходящ и законово установен начин.¹⁰⁵ Отказът може да бъде оттеглен на всеки етап от наказателното производство.¹⁰⁶

В практиката си ЕСПЧ приема, че нищо в член 6 от Конвенцията не изключва възможността обвиняемият/подсъдимият да се откаже, явно или мълчаливо, от някоя от гаранциите за справедлив процес, стига този отказ да е установен по недвусмислен начин и да е съпроводен с гаранции, съответни на нейната важност.¹⁰⁷ От всички гаранции по член 6 Съдът разглежда тази по член 6, §3с като особено важна и ключова за осигуряване на другите гаранции за справедлив процес. Това той прави за пръв път в решението по делото *Пишчалников срещу Русия* от 2009 г.:

„Съдът разглежда правото на адвокат, в качеството му на основно право сред тези, формиращи понятието за справедлив процес и осигуряващи ефективността на другите гаранции, предвидени в член 6 от Конвенцията, като първостепенен пример за правата, които изискват специалната защита от стандарта за съзнателния и интелигентен отказ...Съдът дебело подчертава, че са необходими допълнителни гаранции в случаи когато обвиняемият поиска адвокат, тъй като ако обвиняемият няма адвокат той има по-малко шансове да бъде информиран за своите права и, като следствие, шансовете те да бъдат зачетени са по-слаби.“¹⁰⁸

Изискването за „допълнителни гаранции“ кара ЕСПЧ да се вглежда особено внимателно в начина, по който заподозреният/обвиняемият се е отказал от правото си да бъде защитаван от адвокат по свой избор.¹⁰⁹ Съдът преценява внимателно всички

¹⁰⁵ Директива 2013/48/ЕС, чл. 9.1 и 9.2.

¹⁰⁶ Пак там, чл. 9.3.

¹⁰⁷ ECtHR, *Sejdovic v. Italy*, § 86; ECtHR, *Pishchalnikov v. Russia*, § 77; ECtHR, *Makarenko v. Russia*, No. 5962/03, Judgment of 22 December 2009, § 135; ECtHR, *Kononov v. Russia*, § 33; ECtHR, *Şaman v. Turkey*, No. 35292/05, Judgment of 5 April 2011, § 32; ECtHR, *Damir Sibgatullin v. Russia*, No. 1413/05, Judgment of 24 April 2012, § 48.

¹⁰⁸ ECtHR, *Pishchalnikov v. Russia*, § 78. Вж. също в по-късната практика: ECtHR, *Şaman v. Turkey*, § 33; ECtHR, *Dvorski v. Croatia*, No. 25703/11, Grand Chamber judgment of 20 October 2015, § 101; ECtHR, *Sarančov v. Ukraine*, No. 2308/06, Judgment of 9 June 2016, § 44; ECtHR, *Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine*, Nos. 48016/06 and 7817/07, Judgment of 10 November 2016, § 63.

¹⁰⁹ В своя коментар на ЕКПЧ К. Грабенвартер, без да взема предвид изричното указание по *Пишчалников* не съвсем обосновано твърди, че условията за отказ от адвокатска защита са същите като тези за отказ от

обективни и субективни фактори, които са повлияли на неговия/нейния избор. По делото *Пишчалников* Съдът приема, че когато обвиняемият е заявил, че иска помощ от адвокат по време на разпита, неговият мълчалив отказ от адвокат не може да се изведе единствено от обстоятелството, че той е отговарял на въпросите по време на разпита дори когато е бил уведомен за правата си. А когато обвиняемият е заявил, че иска да участва в действията по разследването само с адвокат, той не следва да се подлага на разпит докато не му бъде осигурен достъп до адвокат, освен ако обвиняемият сам не инициира разговор.¹¹⁰ По делото *Дворски срещу Хърватия* от 2015 г. Голямата камера приема, че дори когато в условията на задържане обвиняемият е подписал адвокатско пълномощно на предложения му от следователя адвокат и е направил изявление пред него, не може да се твърди, че той се е отказал от адвоката, който той и семейството му са избрали в ситуация, в която на последния е отказан достъп до обвиняемия в полицейското управление.¹¹¹ В друг случай, в който обвиняем е подписал първоначално заявление, че иска адвокат, а след това е подписал няколко други, че не иска в условията на полицейско задържане, ЕСПЧ приема, че неговият отказ от адвокат не е направен по категоричен начин.¹¹²

В практиката на ЕСПЧ има и дела, по които Съдът приема, че жалбоподателите са направили валиден отказ от адвокат. Такъв например е случаят по делото *Галстян срещу Армения* от 2007 г. по което жалбоподателят е бил осъден на три дни административен арест в административно-наказателно производство за нарушаване на обществения ред по време на антиправителствена демонстрация. Той се е отказал от адвокат, написвайки на полицейския протокол за административно нарушение собственоръчно „Не желая адвокат“ и впоследствие е потвърдил отказа си в началото на съдебното производство. Поискал е адвокат едва след като съдията е произнесъл решението си. Отказвайки да установи нарушение Съдът взема предвид липсата на доказателства за принуда, двукратният изричен отказ на жалбоподателя от адвокатска защита, обстоятелството, че член 6, §3с допуска обвиняемия да се защитава лично, както и относително дребния характер на правонарушението.¹¹³

Решението на ЕСПЧ по делото *Йолдаш срещу Турция* от 2010 г. е по-съмнително откъм обосновааност. По него Съдът не установява нарушение на член 6, §3с в случай, при който жалбоподателят е задържан по обвинение, че е участвал в дейността на терористична организация, което предвижда доживотен затвор. Той е уведомен за

правото на подсъдимия да участва в съдебното заседание (Grabenwarter, Ch. *European Convention on Human Rights – Commentary*, München/Oxford/Baden-Baden/Basel: C.H. Beck, Hart, Nomos and Helbing, 2014, p. 160).

¹¹⁰ ECtHR, *Pishchalnikov v. Russia*, § 79. В този пункт практиката на ЕСПЧ следва тази на Върховния съд на САЩ (Ср.: Van de Laar, de Graaf, “Salduz and Miranda: Is the US Supreme Court Pointing the Way”, p. 316).

¹¹¹ ECtHR, *Dvorski v. Croatia*, § 102.

¹¹² ECtHR, *Saranchov v. Ukraine*, § 46.

¹¹³ ECtHR, *Galstyan v. Armenia*, No. 26986/03, Judgment of 15 November 2007, § 91.

правата си, след което устно се отказва от адвокат, а след това подписва формуляр, копие от който му е връчен. Впоследствие жалбоподателят повтаря отказа си от адвокатска защита пред следовател и пред прокурор, но по-късно пред съда твърди, че е бил лишен от това право. ЕСПЧ приема с крехко мнозинство, че отказът от адвокат при тези обстоятелства е бил свободен и доброволен.¹¹⁴ В силно особено мнение трима съдии аргументират, че предвид тежестта на обвинението, както и предвид факта, че жалбоподателят е бил задържан и не е бил информиран от защитник за последствията от отказа когато го е направил, неговият отказ не следва да се смята за свободен и доброволен и не е било изобщо допустимо той да участва в досъдебното производство без адвокат.¹¹⁵

4. БЕЗПЛАТНА ПРАВНА ПОМОЩ

4.1. Значение на правото на безплатна правна помощ

Извън важната добавка за „заподозрените“ в Директива (ЕС) 2016/1919, член 4.1 от директивата, член 6, §3с от Конвенцията и член 14, §3d от Пакта формулират правото на безплатна правна помощ по идентичен начин – всяко заподозряно или обвиняемо/подсъдимото лице има право на безплатна правна помощ в наказателно производство при две условия: когато не разполага с достатъчно средства, за да плати за защитник и когато интересите на правосъдието изискват това.

Тази формулировка не е без своите проблеми. Още по време на подготвителните обсъждания на Конвенцията делегатите на Франция и на Италия съзират в нея дискриминация спрямо тези, които нямат достатъчно средства да платят за своята правна помощ, тъй като те биха получили такава само ако интересите на правосъдието изискват това, докато по-заможните биха получили правна помощ във всички случаи.¹¹⁶

Другият проблем с формулировката са сложните взаимоотношения между двете условия. Буквалното ѝ тълкуване насочва към извода, че за да придобие лицето право на безплатна правна помощ те следва да са налице кумулативно. Днес обаче няма европейско законодателство което да не отдава по-голяма тежест на „интересите на правосъдието“ пред материалното положение на лицето. Ако интересите на правосъдието изискват то да има адвокат, материалното му положение няма значение. Такъв би бил случаят дори ако лицето има достатъчно средства, но просто не желае да

¹¹⁴ CDEH, *Yoldaş c. Turquie*, n° 27503/04, Arrêt du 23 février 2010, § 52.

¹¹⁵ *Ibid.* Opinion partiellement dissidente des juges Tulkens, Zagrebelsky et Popović.

¹¹⁶ Fawcett, J.E.S. *The Application of the European Convention on Human Rights*, p. 190.

си наеме защитник.¹¹⁷ Принципите и насоките на ООН за достъп до правна помощ в системите на наказателно правораздаване предвиждат, че правна помощ следва да се предоставя независимо от това, с какви средства разполага лицето ако това се изисква от интересите на правосъдието. Като такива Принципите и насоките на ООН припознават спешността на ситуацията, сложността на делото и тежестта на предвиденото наказание.¹¹⁸ Както практиката на ЕСПЧ, така и Директива (ЕС) 2016/1919 въвеждат няколко презумпции за ситуации, в които адвокатската защита в интерес на правосъдието е наложителна независимо от материалното положение на заподозряното/обвиняемото лице.¹¹⁹ Националните законодателства на страните членки въвеждат още повече такива презумпции. Очевидно е, че условието за наличие на достатъчно средства е приложимо само за случаите извън тях.

Директива (ЕС) 2016/1919 в голяма степен преповтаря разпоредбите на Директива 2013/48/ЕС относно приложното поле. Това се отнася до лицата, които първоначално не се разпитват като заподозрени или обвиняеми, но впоследствие стават такива; до леките правонарушения, които не се наказват с лишаване от свобода, както и до производствата по европейска заповед за арест.¹²⁰ Както и Директива 2013/48/ЕС, директивата относно правната помощ изисква тя да се прилага във всички случаи когато по отношение на заподозряно/обвиняемо лице е взето решение за задържане, включително полицейско задържане на заподозряно лице, както и по време на задържането на всички фази и стадии от наказателното производство.¹²¹ В унисон с последното изискване в практиката си ЕСПЧ приема, че държавите членки следва да предоставят на обвиняемия/подсъдимия реален шанс да се защитава ефективно на всички фази и стадии от производството, включително, когато е необходимо, чрез предоставяне на безплатна правна помощ.¹²²

В Директива (ЕС) 2016/1919, както и в текстовете на Конвенцията и на Пакта става дума за „безплатна“ правна помощ. По подобен начин, член 6, §3е от Конвенцията и член 14, §3f от Пакта гарантират правото на обвиняемото/подсъдимото лице да ползва безплатно услугите на преводач ако не разбира и/или не говори езика, използван от съда. В практиката си ЕСПЧ тълкува двете разпоредби различно. Докато правото на безплатен преводач следва да се гарантира безусловно,¹²³ според Съда нищо в Конвенцията не изключва възможността държавите да изискват от

¹¹⁷ Garlicki, L. (red.). *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, s. 437.

¹¹⁸ Принципи и насоки на ООН, Принцип 3, § 21. В унисон с това, Насока 1 указва, че на лицата, личните средства на които надхвърлят пределите, предвидени в националните законодателства, следва да се предостави правна помощ ако тя следва да бъде предоставена в интерес на правосъдието и ако лицето не може да си я осигури другояче.

¹¹⁹ Вж. по-долу 4.3.

¹²⁰ Вж. по-горе 1.1.

¹²¹ Директива (ЕС) 2016/1919, чл. 2.4.

¹²² ECtHR, *Wersel v. Poland*, No. 30358/04, Judgment of 13 September 2011, § 50.

¹²³ Вж. например: CEDH, *Işyar c. Bulgarie*, n° 391/03, Arrêt du 20 novembre 2008, §§ 48-49.

обвиняемото/подсъдимото лице всички или част от средствата, предоставени за неговата правна защита по време на предоставянето ѝ или впоследствие в случай, че финансовото му положение се подобри и то вече може да заплати за нея, при условие, разбира се, че разноските не са прекомерни.¹²⁴ Оправданието за подобна възможност е обстоятелството, че член 6, §3с поставя предоставянето на безплатна правна помощ в зависимост от материалното положение на обвиняемите/подсъдимите докато подобно условие липсва в случая с член 6, §3е.¹²⁵ Директива (ЕС) 2016/1919 също допуска държавите членки да могат да изискват заподозрените или обвиняемите да поемат част от разноските за правна помощ в зависимост от финансовите си ресурси.¹²⁶

В практиката си по няколко дела ЕСПЧ обсъжда и въпросът за стандарта за преценка на основателността на предоставянето на правна помощ от гледна точка на възможния изход на производството. Съдът приема, че националните органи следва да се ръководят не от това, дали отказа от предоставяне е увредил интересите на обвиняемото/подсъдимото лице в производството, а дали предоставената правна помощ му е била от полза.¹²⁷

4.2. Проверка за наличие на средства

Като цяло, досега критерият „липса на достатъчно средства“ не е играл значима роля в практиката на органите по Конвенцията във връзка с член 6, §3с.¹²⁸ Това е още едно доказателство за подчинената роля на този критерий в сравнение с „интереса на правосъдието“. ЕСПЧ приема, че тежестта на доказване на липса на достатъчно средства за заплащане на правна защита следва да лежи върху жалбоподателя.¹²⁹ На практика обаче в производството пред органите по Конвенцията както Комисията, така и Съдът възприемат един относително нисък стандарт на доказване. Това не е доказване „отвъд всяко съмнение“. За тях е достатъчно по делото да са налице „някакви индиции“ или дори „липса на ясни индиции за обратното“.¹³⁰

На национално ниво, за да се прецени необходимостта от предоставяне на служебна защита Директива (ЕС) 2016/1919 допуска широкообхватни проверки на материалното положение, капитала и семейното положение на заинтересуваното

¹²⁴ ECtHR, *Croissant v. Germany*, §§ 36-37; ECtHR, *Morris v. the United Kingdom*, No. 38784/97, Judgment of 26 February 2002, § 89.

¹²⁵ Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 278.

¹²⁶ Директива (ЕС) 2016/1919, съображение 8.

¹²⁷ ECtHR, *Artico v. Italy*, No. 6694/74, Judgment of 13 May 1980, § 35; ECtHR, *Alimena v. Italy*, No. 11910/85, Judgment of 19 February 1991, § 20.

¹²⁸ Grabenwarter, Ch. *European Convention on Human Rights – Commentary*, p. 160.

¹²⁹ Вж. например: ECtHR, *Ognyan Asenov v. Bulgaria*, No. 38157/04, Judgment of 17 February 2011, § 47.

¹³⁰ ECtHR, *Pakelli v. Germany*, § 34. Вж. също: ECtHR, *Twalib v. Greece*, No. 24294/94, Judgment of 9 June 1998, § 51; ECtHR, *Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (No. 2)*, No. 2376/03, Judgment of 14 January 2010, § 39.

лице, както и разходите за адвокатска помощ, и жизнения стандарт в страната.¹³¹ Подобни проверки обаче са по естеството си ресурсоемки и времеемки и ако трябва да бъдат извършвани преди решението за предоставяне на служебна защита в случаи на спешност могат да препятстват ефективната защита и подпомагане на заинтересованото лице, както и да доведат до други нарушения на Конвенцията, като например произволно задържане. Поради това някои държави още на законодателно ниво определят необходимостта от правна защита единствено с оглед интересите на правосъдието и оставят преценката за наличие на средства за евентуалните изпълнителни производства, които могат да последват окончателния акт, с който подсъдимото лице е признато за виновно и същевременно е натоварено с разноските по делото, включително евентуалната служебна защита.¹³² ЕСПЧ изглежда приема подобна преценка да бъде направена в рамките на изпълнителните производства независимо от основанията, на което е назначен служебният защитник.¹³³ В тези схеми решаващо за преценката на това, дали обвиняемото/подсъдимото лице „разполага със средства за заплащане на защитник“ е неговото/нейното материално положение не по време на назначаването на защитника, а по време на изпълнението на решението за покриване на разноските.

4.3. Интересите на правосъдието

Предоставянето на безплатна правна помощ когато това се изисква от интересите на правосъдието е в полза на конкретното лице, което е заподозряно или обвиняемо/подсъдимо за конкретно правонарушение. Интересите на правосъдието изискват преди всичко осигуряване на справедлив процес, неотменна част от който е защитата на правата и интересите на участниците в него. Поради това са трудно защитими опитите да се противопоставят интересите на правосъдието на интереса на заинтересуваното лице, макар практиката на ЕСПЧ да дава известни основания за това.¹³⁴ Както Директива 2016/1919, така и практиката на Съда формулират конкретни условия, които изискват предоставяне на безплатна правна помощ в интерес на правосъдието. Следва обаче да се подчертае, че тези условия и в единия, и в другия случай като брой са по-малко от тези, които са регламентирани в националните законодателства на държавите членки. Що се отнася до практиката на ЕСПЧ, това е разбираемо – Съдът се е произнасял само по случаи, с които е бил сезиран. Но това, че

¹³¹ Директива (ЕС) 2016/1919, чл. 4.3. Директивата обаче не определя момента, в който държавите могат да правят подобни проверки.

¹³² Вж. например: ECtHR, *Pakelli v. Germany*, § 34.

¹³³ ECtHR, *Ognyan Asenov v. Bulgaria*, §§ 45-48.

¹³⁴ Вж. по-подробно за дискусията по въпроса в: Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 272.

Директива 2016/1919 в този пункт не отива по-далеч от дестилираните от тази практика стандарти, при това в твърде обобщен вид,¹³⁵ е нейна слабост и пропуснатата възможност да артикулира един по-цялостен подход към изискванията за предоставяне на безплатна правна помощ в наказателния процес. Това още веднъж налага да се подчертае, че директивата въвежда минимални стандарти, както и че нейното изпълнение не засяга задължението на държавите членки да гарантират зачитането на правото на правна помощ, гарантирано в ЕКПЧ.¹³⁶

Най-често обсъжданият критерий, който в практиката на ЕСПЧ определя дали обвиняемият/подсъдимият следва да получи безплатна правна помощ е тежестта на правонарушението и свързаното с него наказание.¹³⁷ Понастоящем в практиката на Съда е устойчиво залегнало изискването когато законодателството предвижда лишаване от свобода на обвиняемия/подсъдимия да се предоставя безплатна правна помощ на всички фази и стадии от производството. Началото на тази практика според коментарната литература¹³⁸ се поставя с решението по делото *Каранта срещу Швейцария* от 1991 г. Жалбоподателят по това дело е млад, емоционално нестабилен италианец, подсъдим по обвинение в употреба и трафик на наркотици, което предвижда до три години лишаване от свобода. Той прави няколко искания да му бъде предоставен безплатно служебен защитник, които обаче са отхвърлени. В края на краищата се явява пред съда сам и е осъден на шест месеца лишаване от свобода. ЕСПЧ намира нарушение на член 6, §3с от Конвенцията като обръща внимание не на постановената присъда, а на възможното наказание. Според него „[...] безплатна правна помощ следва да бъде предоставена поради простия факт, че залогът е бил толкова голям“.¹³⁹ В действителност по това дело не става ясно дали ако залогът за жалбоподателя е по-малък, но въпреки това включва лишаване от свобода, интересите на правосъдието биха изисквали предоставяне на безплатна правна помощ. В по-старата си практика Комисията рутинно приема, че държавите членки нямат такова задължение в случаи, в които наказанията могат да стигнат до девет месеца ефективно лишаване от свобода.¹⁴⁰ Освен това по *Каранта* Съдът посочва и други фактори, които са от значение – сложността на делото и личното положение на жалбоподателя.¹⁴¹

¹³⁵ В действителност, както ще се види по-долу, директивата не обхваща изцяло изискванията, които произтичат от по-новата практика на ЕСПЧ.

¹³⁶ Директива (ЕС) 2016/1919, съображения 2, 23 и 30.

¹³⁷ Според Карен Рийд този критерий в практиката на Съда е основен, а останалите са допълнителни. Вж.: Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, p. 193.

¹³⁸ Вж. например: ЕСПЧ. *Правото на справедлив съдебен процес: Ръководство по член 6 на Европейската конвенция за правата на човека*, с. 181.

¹³⁹ ECtHR, *Quaranta v. Switzerland*, No. 12744/87, Judgment of 24 May 1991, § 33.

¹⁴⁰ Вж. кратък обзор на тази практика в: Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, p. 195.

¹⁴¹ *Ibid.*, §§ 34-35.

Истинското начало на изискването за предоставяне на правна помощ в интерес на правосъдието когато законодателството предвижда лишаване от свобода е решението на Голямата камера по делото *Бенам срещу Обединеното кралство* от 1996 г. По това дело става дума за отказ от безплатна правна помощ на жалбоподателя, който дължи малка местна такса, но понеже не я плаща, е осъден на 30 дни затвор. ЕСПЧ намира нарушение на член 6, §3с от Конвенцията и заключава: „[...] когато е предвидено лишаване от свобода, интересите на правосъдието по принцип изискват правно представителство“.¹⁴² Впоследствие Съдът ще повтори това заключение по редица други дела.¹⁴³ В Директива (ЕС) 2016/1919 няма експлицитно изискване за предоставяне на безплатна правна помощ когато законодателството предвижда лишаване от свобода. На свой ред Принципите и насоките на ООН изискват държавите да осигурят на съдебната фаза правна помощ на всяко лице, което е обвинено в престъпление когато може да му бъде наложено наказание лишаване от свобода или смъртно наказание.¹⁴⁴

Другият определящ критерий за отпускане на безплатна правна помощ на заподозрения или на обвиняемия/подсъдимия в интерес на правосъдието е сложността на делото. Още в едно от ранните си решения по делото *Артико срещу Италия* от 1980 г. ЕСПЧ приема, че производството, свързано с изясняването на давностни срокове пред Касационния съд е достатъчно сложно, за да изисква само по себе си правно представителство, а властите е следвало да заменят служебния адвокат на жалбоподателя, който не е имал възможност да го представлява.¹⁴⁵ Често в практиката на ЕСПЧ този критерий се прилага наред с другите, а в аргументацията на Съда е трудно да се отграничи неговата относителна тежест. От друга страна, в решението си по делото *Барсом и Варли срещу Швеция* от 2008 г. ЕСПЧ обявява жалбата за явно недопустима в случай на административно производство по събиране на начислен допълнителен данък на двама собственици на ресторант. Според Съда, който приема, че става дума за наказателно обвинение според автономното му разбиране на това понятие, делото засяга сравнително прост от фактическа гледна точка въпрос, а жалбоподателите не са заплашени от лишаване от свобода. Освен това шведските административни съдилища са били задължени по закон да съдействат на страните в подготовката на делото и да разясняват различните обстоятелства

¹⁴² ECtHR, *Benham v. the United Kingdom*, No. 19380/92, Grand Chamber judgment of 10 June 1996, § 61.

¹⁴³ Вж. например: ECtHR, *Hooper v. the United Kingdom*, No. 42317/98, Judgment of 16 November 2004, § 20; ECtHR, *Beet and Others v. the United Kingdom*, Nos. 47676/99 et al., Judgment of 1 March 2005, § 38; ECtHR, *Lloyd and Others v. the United Kingdom*, Nos. 29798/96 et al., Judgment of 1 March 2005, § 134; ECtHR, *Prežec v. Croatia*, No. 48185/07, Judgment of 15 October 2009, § 29; ECtHR, *Zdravko Stanev v. Bulgaria*, No. 32238/04, Judgment of 6 November 2012, § 38; ECtHR, *Mikhaylova v. Russia*, No. 46998/08, Judgment of 19 November 2014, § 82.

¹⁴⁴ Принципи и насоки на ООН, Насока 5, § 45.

¹⁴⁵ ECtHR, *Artico v. Italy*, § 34.

доколкото това се изисква от неговия характер.¹⁴⁶ Подобен е и подходът на КПЧ в решението по делото *О. Ф. срещу Норвегия* от 1984 г., по което жалбоподателят се оплаква, че не е получил безплатна правна помощ в производство, обединяващо две дела, свързани с налагане на малка глоба. Тривиалният характер на обвиненията и леките наказания са решаващи за Комитета за да обяви жалбата за недопустима.¹⁴⁷

Важен критерий за отпускане на безплатна правна помощ в практиката на ЕСПЧ е това, което Съдът обозначава като „личното положение на обвиняемия/подсъдимия“. Под този критерий попадат лица, които поради своята възраст, професионална квалификация, увреждане, гражданство, принадлежност към уязвимо малцинство и др. не са в състояние да се защитават сами. В коментарната литература понякога тези обстоятелства се интегрират с критерия сложност на делото.¹⁴⁸ Разбира се, няма съмнение, че определени личностни характеристики на обвиняемия/подсъдимия могат да направят за него делото по-сложно отвъд неговата обективна сложност. В практиката си обаче Съдът дава достатъчно основание да се приеме, че личното положение на обвиняемия/подсъдимия формира самостоятелен критерий, който е относително независим от другите два.¹⁴⁹ Смесването на този критерий със сложността на делото не дава възможност да се прецени тежестта на определени личностни характеристики на обвиняемия/подсъдимия, които сами по себе си не му дават възможност да участва ефективно в производството и да се защитава сам извън сложността на делото. Типичен случай, в който личното положение на жалбоподателя играе самостоятелна роля в преценката дали е следвало да му бъде отпусната безплатна правна помощ е делото *Здравко Станев срещу България* от 2012 г. По това дело жалбоподателят е признат за виновен в използване на преправен документ в съдебно производство, с който е накърнил репутацията на съдия. Той обаче е освободен от наказателна отговорност и му е наложена глоба от 500 лева като също така е трябвало да плати значителна сума по предявения в наказателното производство граждански иск. Същевременно, на него му е отказана безплатна правна помощ въпреки че не е имал средства да плати за адвокат. ЕСПЧ намира нарушение на член 6, §3с и подчертава:

„[...] [В]ъпреки че е безспорно, че жалбоподателят е с висше образование, не се посочва той да е изучавал право и въпреки че производството не е с най-висока степен на сложност, разглежданите въпроси включват правилата за допустимост на доказателствата, процесуалните правила и значението на умисъла [...] В този

¹⁴⁶ ECtHR, *Barsom and Varli v. Sweden*, Nos. 40766/06 and 40831/06, Decision of 4 January 2008.

¹⁴⁷ HRC, *O.F. v. Norway*, No. 158/1983, Decision of 26 October 1984, § 3.4.

¹⁴⁸ Van Dijk, P., F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (eds.). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, p. 643.

¹⁴⁹ Вж.: ЕСПЧ. *Правото на справедлив съдебен процес: Ръководство по член 6 на Европейската конвенция за правата на човека*, с. 181-182.

контекст един квалифициран юрист несъмнено би бил в състояние да води делото с по-голяма яснота и да се противопоставя по-ефективно на аргументите, представени от обвинението [...] Фактът, че жалбоподателят, като образован човек, може да е бил в състояние да разбере процеса, не променя факта, че без услугите на практикуващ юрист той почти сигурно не е бил в състояние да се защитава ефективно.¹⁵⁰

В едно забележително скорошно развитие на практиката си, по делото *Михайлова срещу Русия* от 2014 г. ЕСПЧ придава особено значение на обстоятелството, че наказателното производство срещу жалбоподателката е засегнало нейни основни човешки права, гарантирани от Конвенцията – правото на свобода на мирно събрание по член 11 и правото на свобода на изразяване по член 10. Това според Съда е само по себе си висок залог, оправдаващ предоставянето на безплатна правна помощ в наказателното производство. Съдът изисква анализът на относимите фактически и правни обстоятелства на национално ниво, свързани с оценката на материалното състояние на обвиняемото/подсъдимото лице и с интересите на правосъдието да бъде правен с оглед на възможността за засягане на неговите/нейните основни човешки права на изхода на наказателното производство.¹⁵¹

Както Директива (ЕС) 2016/1919, така и практиката на ЕСПЧ допускат прилагане на тест за основателност (*merits test*) при предоставянето на безплатна правна помощ.¹⁵² Този тест предвижда преценка на основателността и шансовете за успех на предполагаемите правни действия. В едно наказателно производство прилагането на тест за основателност с цел предоставяне на безплатна правна помощ има по-ограничено приложение отколкото в едно гражданско или административно производство. Член 4 от директивата изисква при прилагането на тест за основателност държавите членки да вземат предвид тежестта на правонарушението и на предвидената санкция, както и сложността на делото. Той създава две презумпции за удовлетвореност на теста: когато заподозрян или обвиняем/подсъдим се яви пред съд с оглед вземане на решение за задържане под стража и по време на задържането.¹⁵³ И двете хипотези са свидетелство за самостоятелното значение на правото на достъп до правна защита и подпомагане в наказателното производство по директивата. От друга страна, директивата допуска усмотрение на държавите членки да изключват от възможността за предоставяне на безплатна правна помощ извършителите на дребни

¹⁵⁰ ECtHR, *Zdravko Stanev v. Bulgaria*, § 40.

¹⁵¹ ECtHR, *Mikhaylova v. Russia*, §§ 99-101.

¹⁵² В официалния български превод на директивата този термин е преведен не съвсем точно като „проверка на целесъобразността“.

¹⁵³ Директива (ЕС) 2016/1919, чл. 4.4.

правонарушения поради неудовлетвореност на теста за основателност при условие обаче, че това е в съответствие с правото на справедлив съдебен процес.¹⁵⁴

ЕСПЧ допуска прилагане на тест за основателност в производствата по обжалване. Водещо в практиката на Съда в това отношение е решението по делото *Монел и Морис срещу Обединеното кралство* от 1987 г. Двамата жалбоподатели са осъдени на няколко години лишаване от свобода съответно за взломна кражба и за търговия с наркотици. Те са посъветвани от своите адвокати, които са ги представлявали в първоинстанционните производства, да не обжалват решенията поради липса на каквито и да било шансове за успех, както и поради това, че ако в рамките на съществуващата по онова време процедура за разрешаване на обжалването тяхната жалба не бъде допусната поради неоснователност, те рискуват удължаване на срока на действителното си (не наложеното с присъдата) лишаване от свобода. Въпреки това те обжалват като искат безплатна правна помощ за явяване пред съда, която обаче им е отказана. ЕСПЧ не намира нарушение на член 6, §3с. Според Съда „[н]е може да се приеме, че интересите на правосъдието изискват автоматично предоставяне на правна помощ винаги когато едно осъдено лице, без обективни изгледи за успех, желае да обжалва след като е получило справедлив процес на първа инстанция в съответствие с член 6“.¹⁵⁵ Аргументацията на камарата предвид конкретните обстоятелства по това дело е доста спорна. Въпреки това, Комисията ще използва тази констатация, за да обяви за недопустими жалбите по няколко дела впоследствие.¹⁵⁶ От друга страна, по редица дела Съдът подлага на самостоятелна преценка прилагането на теста за основателност при обжалване и намира нарушения когато интересите на правосъдието не са удовлетворени.¹⁵⁷

Общ коментар 32, както и практиката на Комитета по правата на човека на ООН също допускат прилагане на тест за основателност при предоставянето на безплатна правна помощ. В Общ коментар 32 Комитетът отбелязва, че „обективните шансове за успех на стадия на обжалването“ следва да се вземат предвид при преценката за това, дали да бъде назначен адвокат на подсъдимия в интерес на правосъдието.¹⁵⁸ В практиката си по индивидуални жалби КПЧ допуска отказ от предоставяне на безплатна правна помощ поради липса на обективни шансове за успех при обжалвания дори на присъди за тежки престъпления. Това обаче не важи за случаи на

¹⁵⁴ Пак там, съображение 13.

¹⁵⁵ EtHR, *Monnell and Morris v. the United Kingdom*, § 67.

¹⁵⁶ Вж.: ECmHR, *Witter v. the United Kingdom*, No. 13098/87, Decision of 6 May 1988; ECmHR, *Higgins v. the United Kingdom*, No. 17120/90, Decision of 3 December 1990; ECmHR, *Östergren v. Sweden*, No. 13572/88, Decision of 1 March 1991; ECmHR, *Osthoff v. Luxemburg*, No. 26070/94, Decision of 14 January 1998.

¹⁵⁷ Вж. анализа на относимите дела срещу Обединеното кралство в: Emmerson, B., A. Ashword et al. *Human Rights and Criminal Justice*, 3rd ed., London: Sweet & Maxwell, 2012, pp. 431-432; Reed, R., J. Murdoch. *Human Rights Law in Scotland*, pp. 694-696.

¹⁵⁸ HRC, *General Comment No. 32*, § 38.

престъпления, които предвиждат смъртно наказание, при които на подсъдимите следва да се гарантира участието на защитник, включително чрез предоставяне на безплатна правна помощ на всички фази и стадии от производството, независимо от шансовете за успех при обжалванията.¹⁵⁹

4.4. Отказ от безплатна правна помощ и назначаване на защитник против волята на обвиняемия/подсъдимия

Бенефициентите на правна помощ, без значение какво е тяхното процесуално качество, при определени условия могат да се откажат от това свое право, както и от другите си права, свързани със справедливия процес. В решението си по делото *Райков срещу България* от 2009 г. ЕСПЧ подчертава, както и в случая с правото на достъп до адвокат изобщо, че „[...] нито буквата, нито духът на член 6 от Конвенцията могат да попречат на лицето да се откаже по собствено желание, изрично или мълчаливо, от правото си на служебна адвокатска защита“.¹⁶⁰ Съдът обаче добавя, че подобен отказ е допустим само ако е недвусмислен и ако не противоречи на някакъв значим обществен интерес.¹⁶¹ Днес всички европейски юрисдикции приемат, че в определени ситуации интересът на правосъдието налага правна защита, дори ако обвиняемият/подсъдимият се е отказал от такава, например когато обвинението е тежко, когато той/тя принадлежи към уязвима група (непълнолетен, чужденец, страда от физическо или психическо увреждане, не владее езика на който се провежда процеса) и др.¹⁶² В решението по делото *Падалов срещу България* от 2006 г. Съдът подчертава, че предвид тежкото наказание, което е грозяло жалбоподателя и сложността на делото, интересите на правосъдието повеляват, че за да има справедлив процес той е трябвало да се ползва от правото на безплатна правна защита в рамките на наказателното производство срещу него.¹⁶³

В по-старата си практика страсбургските органи приемат, че когато става дума за защитник, назначен в рамките на система за правна помощ, член 6, §3с не гарантира на обвиняемия/подсъдимия както право да бъде назначен адвокат по негов/неин избор, така и задължение за консултиране с него/нея от страна на властите.¹⁶⁴ По-късната

¹⁵⁹ Вж. за относимата практика на КПЧ: Joseph, S., M. Castan. *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary*, 3rd ed., Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 495-496.

¹⁶⁰ CEDH, *Raykov c. Bulgarie*, n° 35185/03, Arrêt du 22 octobre 2009, § 63. Вж. също: CEDH, *Padalov c. Bulgarie*, n° 54784/00, Arrêt du 10 août 2006, § 47.

¹⁶¹ CEDH, *Raykov c. Bulgarie*, § 63.

¹⁶² Ср. Grabenwarter, Ch. *European Convention on Human Rights – Commentary*, p. 160.

¹⁶³ CEDH, *Padalov c. Bulgarie*, § 55.

¹⁶⁴ Вж. например: ECmHR, *X. v. Germany*, No. 6946/75, Decision of 6 July 1976.

практика на Съда изглежда да смекчава този ригиден подход. По делото *Кроасан*, както и по редица други по-късни дела Съдът указва:

„Когато назначават адвокат националните съдилища следва със сигурност да вземат предвид желанията на подсъдимия. Но те могат да пренебрегнат тези желания когато има относими и достатъчни основания да се приеме, че това е необходимо в интерес на правосъдието“.¹⁶⁵

На практика обаче, както става ясно по делото *Кроасан*, тълкуването от Съда на това, какво е необходимо в интерес на правосъдието може да отиде твърде далеч в пренебрегването на желанията на обвиняемия/подсъдимия.¹⁶⁶ Неясните послания, които Съдът излъчва по различните си дела в този пункт подсказват необходимост от по-нататъшно проясняване на неговите стандарти.

5. ПРАВО НА ПРАКТИЧНА И ЕФЕКТИВНА ЗАЩИТА

5.1. Значение на правото на практична и ефективна защита

Достъпът до защитник, дори когато той е гарантиран и осъществен веднага след задържането или след предявяването на обвинение сам по себе си не може да гарантира ефективна защита на заподозряното/обвиняемото лице ако не е осигурена възможност на защитника да участва ефективно в производството. Необходимостта да се предоставят определен минимум от гаранции като условия за осъществяване на ефективна правна защита застава в ползрението на органите по Конвенцията още в ранната им практика. По делото *Артико* Комисията и Съдът извеждат тази необходимост от крайната цел на Конвенцията, която е да гарантира права, които не са просто теоретични и илюзорни, а такива, които са „практични и ефективни“.¹⁶⁷ Кръгът от тези гаранции така както е очертан в практиката на страсбургските органи понастоящем не е изчерпателен. Извън задължението на компетентните органи да реагират по адекватен начин на флагрантните нарушения като неявяване на адвоката на съдебни заседания или неговото/нейното сътрудничество с разследващите органи,

¹⁶⁵ ECtHR, *Croissant v. Germany*, § 29; ECtHR, *Lagerblom v. Sweden*, No. 26891/95, Judgment of 14 January 2003, § 54; ECtHR, *Mayzit v. Russia*, § 66; ECtHR, *Vozhigov v. Russia*, No. 5953/02, Judgment of 26 April 2007, § 41; ECtHR, *X. v. Finland*, No. 5953/02, Judgment of 26 April 2007, § 183; ECtHR, *Breukhoven v. the Czech Republic*, No. 44438/06, Judgment of 21 July 2011, § 60; ECtHR, *Karpyuk and Others v. Ukraine*, Nos. 30582/04 and 32152/04, Judgment of 6 October 2015, § 144.

¹⁶⁶ Вж. по-горе 3.1.

¹⁶⁷ ECtHR, *Artico v. Italy*, § 33. Вж. също в ранната практика на Съда: ECtHR, *Goddi v. Italy*, No. 8966/80, Judgment of 9 April 1984, § 27.

той обхваща още гарантирането на достатъчен контакт, както и на достатъчно време и средства за осъществяване на всички необходими действия по защитата; поверителността на комуникациите между защитника и неговия/нейния клиент, както и свободата на действие на защитника, включително неговата/нейната защита от възможни неоправдани санкции.¹⁶⁸

Член 3.3 и член 4 от Директива 2013/48/ЕС изисква от държавите членки да гарантират редица права на заподозрените и обвиняемите, както и на техните защитници, които като цяло следват досегашната практика на органите по Конвенцията.¹⁶⁹ Тези разпоредби са критикувани заради това, че не успяват да направят от активното участие на адвоката в наказателното производство универсално право, да формулират специфични стандарти в това отношение, както и за това, че твърде много от съдържанието на това право е оставено на регулациите на националното право.¹⁷⁰ Тези критики, които са оправдани доколкото визират минималистичния подход на директивата, все пак не отдават дължимото на напредъка, който тя съдържа. Докато от практиката на ЕСПЧ все още не е ясно дали правото на контакт със защитник по време на първия разпит включва също така и право на защитника да присъства и да участва ефективно в самия разпит,¹⁷¹ в член 3.3б от директивата това право е гарантирано, макар и с отправка към процедурите по националното законодателство.¹⁷²

5.2. Граници на отговорността на държавата

В практиката си страсбургските органи приемат, че органите на наказателното правораздаване, както и държавата изобщо, не могат да бъдат държани отговорни във всички случаи, в които защитата не е била достатъчно практична и ефективна. Още в решението по делото *Камасински срещу Австрия* от 1989 г. Съдът приема:

„От независимостта от държавата на адвокатската професия следва, че осъществяването на защитата е по естеството си проблем на взаимоотношенията между подсъдимия и неговия защитник, независимо от това дали защитникът е назначен по схема за правна помощ или финансиран частно. Съдът се съгласява с

¹⁶⁸ Вж. по-подробно по-долу 5.3.

¹⁶⁹ Вж. по-горе 1.1.

¹⁷⁰ Вж.: Peers, S., T. Hervey, J. Kenner, A. Ward. *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, p. 1339.

¹⁷¹ Ср.: ECtHR, *Dougan v. the United Kingdom*, No. 44738/98, Decision of 14 December 1999; Също: Billing, F. *The Right to Silence in Transnational Criminal Proceedings: Comparative Law Perspectives*, Springer: Switzerland, 2016, p. 68.

¹⁷² По подобен начин КПИ изисква правото на достъп до адвокат да включва „[...] правото на адвоката да присъства по време на всякакъв разпит от полицията, а адвокатът следва да може да се намесва в хода на разпита“ (CPT, 21st General Report [CPT/Inf(2011) 28], § 24.

Комисията, че от компетентните национални органи се изисква по силата на член 6, §3с да се намесят само ако е налице очевиден провал на адвоката да осигури ефективно представителство или ако този факт е бил представен на тяхното внимание по друг начин.¹⁷³

В по-късната си практика Съдът намира нарушения на член 6, §3с приемайки, че държавата носи отговорност за провала на защитника да осигури ефективна защита в случаи когато:

- Върховният съд не осигурява ефективна защита на подсъдимия когато назначеният по схема за правна помощ адвокат не се явява на разглеждането на делото, особено като се има предвид присъствието на прокурора и неговото искане за преквалифициране на обвинението;¹⁷⁴
- Националният съд не изследва неизпълнението от адвоката на своите задължения и не го заменя своевременно, а когато го заменя, не отлага разглеждането на делото, за да даде достатъчно възможност на новия защитник да се запознае с материалите по него;¹⁷⁵
- Националният съд не осигурява назначените по схема за правна помощ адвокати да изпълняват своите задължения в случай, при който те не се явяват на нито едно от изслушванията в съдебната фаза;¹⁷⁶
- Разследващите толерират и се възползват от бездействието на защитника;¹⁷⁷
- Националният съд, макар и да назначава двама адвокати на подсъдимия, не му предоставя телефони за контакт с тях и те не се срещат с него, за да обсъдят защитната стратегия.¹⁷⁸

Според Съда дори ако с поведението си обвиняемият/подсъдимият е допринесъл за неефективната защита, когато са налице недостатъци в нея това само по себе си не освобождава компетентния орган да гарантира нейната ефективност.¹⁷⁹

В ранната си практика КПЧ приема, че стандартът за оценка на отговорността на държавата за неефективна защита е различен в случай на частно нает в сравнение с назначен защитник. Така Комитетът обявява за недопустима жалба, в която става дума за сериозни пропуски в защитата пред първоинстанционния съд когато жалбоподателят е осъден на 20 години лишаване от свобода и за неявяване на неговия частно нает адвокат пред въззивния съд при обжалването на присъдата. Според Комитета поради това, че адвокатът на жалбоподателя е нает частно, провалът в

¹⁷³ ECtHR, *Kamasinski v. Austria*, § 65. Съдът възпроизвежда този стандарт в редица по-късни решения. Вж. напоследък: ECtHR, *Faig Mammadov v. Azerbaijan*, § 32.

¹⁷⁴ ECtHR, *Sabirov v. Russia*, No. 13465/04, Judgment of 11 February 2010, § 46.

¹⁷⁵ ECtHR, *Daud v. Portugal*, No. 22600/93, Judgment of 21 April 1998, § 42.

¹⁷⁶ ECtHR, *Kemal Kahraman and Ali Kahraman v. Turkey*, No. 42104/02, Judgment of 26 April 2007, § 36.

¹⁷⁷ ECtHR, *Pavlenko v. Russia*, No. 42371/02, Judgment of 1 April 2010, §§ 112-114.

¹⁷⁸ ECtHR, *Prežec v. Croatia*, § 31.

¹⁷⁹ ECtHR, *Sannino v. Italy*, No. 30961/03, Judgment of 27 April 2006, § 51.

правната защита не може да бъде приписан на държавата.¹⁸⁰ По-късно обаче Комитетът променя своя подход приемайки, че държавата носи отговорност за непредоставянето на ефективна правна защита дори от частно нает адвокат ако относимите факти са били доведени до знанието на компетентния държавен орган.¹⁸¹

5.3. Условия за практична и ефективна защита

5.3.1. Достатъчен контакт, време и средства за осъществяване на защитата

Ограниченията на контактите на защитника със заподозрения или с обвиняемия/подсъдимия, особено в условията на задържане, могат да имат фатални последици върху ефективността на защитата. Същото се отнася и за осигуряването на достатъчно време и средства, необходими за конкретната работа по нейното осъществяване. При преценката на това, дали ограниченията са били оправдани ЕСПЧ взема предвид сложността на делото, тежестта на обвинението, както и всички други съпътстващи обстоятелства, които могат да имат отношение към ефективността на защитата. По делото *Йоджалан срещу Турция* от 2005 г. Съдът намира нарушение на член 6, §3с от Конвенцията поради ограниченията на броя и продължителността на срещите на жалбоподателя с неговите адвокати. Тъй като от съображения за сигурност по време на досъдебното производство той е задържан на отдалечен остров, неговите срещи с адвокатите са съобразени с графика на ферибота, пътуващ до острова. Поради това те са ограничени до две едночасови посещения на седмица. Това, предвид сложността на делото, е било недостатъчно и се е отразило неблагоприятно върху ефективността на защитата.¹⁸² По делото *Богумил срещу Португалия* от 2008 г. Съдът намира нарушение на член 6, § 3с по дело, в което адвокатът на жалбоподателя, обвинен в търговия с наркотици, е назначен в деня на съдебното заседание и му е предоставен срок от пет часа, за да се запознае с материалите. Този срок според Съда е прекалено кратък. Националният съд в такава ситуация е можел и е трябвало да отложи разглеждането на делото, независимо че адвокатът не е поискал това.¹⁸³

Проблемът с дължината и с качеството на контакта със защитника, както и с наличието на достатъчно средства за осъществяване на защитата, стои особено остро

¹⁸⁰ HRC, *H.C. v. Jamaica*, No. 383/1989, Views of 28 July 1992, § 6.3.

¹⁸¹ HRC, *Taylor v. Jamaica*, No. 705/1996, Views of 2 April 1998, § 6.2. За подобен подход в случай на назначен защитник вж.: HRC, *Barrington Campbell v. Jamaica*, No. 618/1995, Views of 3 November 1998, § 7.3.

¹⁸² ECtHR, *Öcalan v. Turkey*, No. 46221/99, Grand Chamber judgment of 12 May 2005, § 135.

¹⁸³ CEDH, *Bogumil c. Portugal*, n° 35228/03, Arrêt du 7 octobre 2008, § 49.

когато този контакт се осъществява чрез видеоконферентна връзка. На този проблем е посветено решението на Голямата камера на ЕСПЧ по делото *Сахновски срещу Русия* от 2010 г. По това дело жалбоподателят се намира в Новосибирск по време на разглеждането на неговото дело от Върховния съд в Москва. На него му е назначен нов адвокат, с който му е предоставена възможност да беседва чрез видеоконферентна връзка в продължение на 15 минути непосредствено преди началото на съдебното заседание. Съдът намира, че това време е много кратко предвид сложността и важността на делото. Той също така намира, че видеоконферентната връзка, която е установена и обслужвана от държавата и която не е защитена срещу подслушване, не гарантира достатъчна поверителност на разговора между подсъдимия и адвоката. Поради това Съдът установява нарушение на член 6, § 3с от Конвенцията.¹⁸⁴

5.3.2. Поверителност на комуникациите

Зачитането на поверителността на комуникациите между защитника и заподозрения или обвиняемия/подсъдимия е най-важното условие за практична и ефективна защита. На него е посветена специална разпоредба в Директива 2013/48/ЕС. Според нея комуникациите включват срещи, кореспонденция, телефонни разговори и други разрешени от националното законодателство средства.¹⁸⁵ На поверителността на комуникациите между задържаното лице и неговия/нейния защитник са посветени и някои „меки“ международни стандарти. Така правило 61 от новите Стандартни минимални правила за третиране на лишените от свобода (Правилата на Мандела) изискват на лишените от свобода да бъде предоставена възможност „[...] да комуникират и да се консултират с правен съветник по техен избор или с доставчик на правна помощ без забавяне, подслушване или цензура и при пълна поверителност, по всякакъв правен въпрос в съответствие с действащото национално законодателство. Консултациите могат да бъдат в ползрението, но извън чуваемостта на затворническия персонал.“¹⁸⁶ Подобно е и изискването на Хаванската декларация за ролята на адвокатите.¹⁸⁷

¹⁸⁴ ECtHR, *Sakhnovskiy v. Russia*, No. 21272/03, Grand Chamber judgment of 2 November 2010, §§ 103-104. Вж. също така нарушение при подобни обстоятелства в: ECtHR, *Gorbunov and Gorbachev v. Russia*, Nos. 43183/06 and 27412/07, Judgment of 1 March 2016. По делото *Марчело Виола срещу Италия* от 2006 г. обаче Съдът не намира нарушение в случай, при който по време на видеоконферентно изслушване жалбоподателят е имал възможност да комуникира достатъчно време с адвоката си по време на изслушването по телефонна линия, която е била защитена срещу подслушване (CEDH, *Marcello Viola c. Italie*, n° 45106/04, Arrêt du 5 octobre 2006, §§ 75-77).

¹⁸⁵ Директива 2013/48/ЕС, чл. 4.

¹⁸⁶ UN General Assembly, *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Mandela Rules)*, A/C.3/70/L.3, 29 September 2015, Rule 61.1.

¹⁸⁷ *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Adopted by the Eight United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 27 August – 7 September 1990, principle 8.

На свой ред ЕСПЧ е генерирал значителна практика, свързана с поверителността на комуникациите между защитника и заподозрения или обвиняемия/подсъдимия. Като правило накърняването на това право води до нарушения на член 6, §3с от Конвенцията. Според едно от тълкуванията на практиката на Съда обвиняемият/подсъдимият трябва да е в състояние да покаже, че неговото/нейното право на защита е било накърнено в резултат от ограничението, но не е нужно да доказва, че ограничението е довело до несправедливост на процеса.¹⁸⁸ В действителност обаче практиката на Съда изглежда противоречива и в този пункт – в скорошно решение, свързано с противозаконно ограничаване на поверителността на комуникациите той приема, че ограничаването води до нарушение на член 6, §3с само ако жалбоподателят може да покаже с какво то е довело до накърняване на справедливостта на процеса.¹⁸⁹ В случай, че не е налице пряка връзка между накърняването на неприкосновеността на адвокатската кореспонденция и действията на адвоката по конкретно наказателно дело, Съдът разглежда този проблем през призмата на член 8 в аспекта му на зачитане неприкосновеността на адвокатската кореспонденция.¹⁹⁰

Още в решението по делото *С. срещу Швейцария* от 1991 г. Съдът подчертава: „Съдът смята, че правото на обвиняемия/подсъдимия да комуникира със своя адвокат извън чуваемостта на трето лице е част от основното изискване за справедлив съдебен процес в едно демократично общество и произтича от член 6, §3с от Конвенцията. Ако адвокатът не е в състояние да общува със своя клиент и да получава поверителни инструкции от него без подобно подслушване, неговата помощ ще изгуби голяма част от своята полезност, а Конвенцията цели да гарантира права, които са практични и ефективни.“¹⁹¹

В по-късната си практика Съдът ще утвърди този стандарт по други дела.¹⁹² Съдът намира нарушения на Конвенцията поради накърняване на поверителността на

¹⁸⁸ Cp.: Van Dijk, P., F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (eds.). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, p. 639. Авторите отправят към § 58 от решението по делото *Бренан срещу Обединеното кралство*, където това действително се твърди.

¹⁸⁹ ECtHR, *Moroz v. Ukraine*, No. 5187/07, Judgment of 2 March 2017, § 73.

¹⁹⁰ Вж. например: ECtHR, *Niemietz v. Germany*, No. 13710/88, Judgment of 16 December 1992. Съдът не винаги прави това разграничение в практиката си и понякога установява нарушение на член 8 в случаи, в които целта на намесата е да се попречи на обвиняемия да упражни своите права в процеса или да се изземат от адвоката в качеството му на процесуален представител в наказателно производство документи, уличаващи конкретен нарушител (вж. например: ECtHR, *Schönenberger and Durmaz*, No. 11368/85, Judgment of 20 June 1988, §§ 23-30; ECtHR, *André and Another v. France*, No. 18603/03, Judgment of 24 July 2008, § 46).

¹⁹¹ ECtHR, *S. v. Switzerland*, Nos. 12629/87 and 13965/88, Judgment of 28 November 1991, § 48.

¹⁹² ECtHR, *Ocalan v. Turkey*, § 133; ECtHR, *Lanz v. Austria*, No. 24430/94, Judgment of 31 January 2002, § 50; CEDH, *Marcello Viola c. Italie*, § 61; ECtHR, *Rybacki v. Poland*, No. 52479/99, Judgment of 13 January 2009, § 56; ECtHR, *Sakhnovskiy v. Russia*, § 97; ECtHR, *Yefimenko v. Russia*, No. 152/04, Judgment of 12 February 2013, § 125; ECtHR, *Insanov v. Azerbaijan*, No. 16133/08, Judgment of 14 March 2013, § 165; ECtHR, *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, No. 11082/06 and 13772/05, of 25 July 2013, § 627; ECtHR, *Urazov v. Russia*, No. 42147/05, Judgment of 14 June 2016, § 85.

комуникацията между защитника и обвиняемия/подсъдимия по редица дела в разнообразни контексти. И в двата случая, когато разглежда ограничаването на контактите през призмата на член 6, §3с и когато го прави през призмата на член 8, той допуска такива ограничения на определени основания. По-специално, поверителността на комуникациите не обхваща евентуалното съучастие на защитника в престъпна дейност, както и ситуациите, в които защитникът не си дава сметка, че е въввлечен в подобна дейност.¹⁹³

По делото *Бренан срещу Обединеното кралство* от 2001 г. Съдът намира нарушение на член 6, §3с в случай, при който полицейски служител е присъствал на първата срещата между жалбоподателя, който е задържан по подозрение в съучастие в терористични актове, и неговия адвокат с цел да се препятства предаването на информация на заподозрени, които са били все още на свобода. Според Съда обаче разследващите не са имали информация, че адвокатът е бил готов да сътрудничи на подобни намерения дори ако те са съществували.¹⁹⁴

По делото *Ланц срещу Австрия* от 2002 г. Съдът приема, че контролът на комуникациите на жалбоподателя с неговия адвокат, наложен от съдия-следовател в продължение на два месеца в досъдебното производство, не е бил съразмерен на целта – да се предотврати влиянието върху свидетели и укриването на документи. Този риск е обосновал задържането на жалбоподателя под стража, но „[о]граничаването на контактите със защитника на лице, което вече е задържано под стража е допълнителна мярка, която изисква допълнителни аргументи“.¹⁹⁵ Съдът приема във връзка с друго дело, че ограничаването на контактите между адвоката и задържания в ситуация, в която последният е заподозрян в членство в банда, при което е необходима строга конфиденциалност, за да се заловят другите членове, е оправдано.¹⁹⁶

По няколко дела ЕСПЧ намира нарушения на член 6, §3с поради това, че жалбоподателите са държани в метални клетки по време на съдебното заседание, около които са стояли конвойни служители. Така според Съда устното общуване между подсъдимите и техните адвокати е могло да бъде подслушвано от конвойните служители, което е недопустимо дори ако става случайно.¹⁹⁷ Ключово за намиране на нарушение в подобна ситуация е възможността разговорът между подсъдимия и

¹⁹³ Вж. за практика на страсбургските органи във връзка с това в: Emmerson, B., A. Ashword et al. *Human Rights and Criminal Justice*, p. 429.

¹⁹⁴ ECtHR, *Brennan v. the United Kingdom*, § 59.

¹⁹⁵ ECtHR, *Lanz v. Austria*, § 52.

¹⁹⁶ *Ibid.*, § 52. Такъв е случаят по делото пред Комисията *Кемперс срещу Австрия*, която обявява жалбата за недопустима. В светлината на стандартите по делото *Бренан* обаче не е съвсем ясно доколко подобни действия на разследващите биха били оправдани.

¹⁹⁷ ECtHR, *Insanov v. Azerbaijan*, § 168; ECtHR, *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, § 646; ECtHR, *Urazov v. Russia*, § 87.

адвоката да бъде подслушван, а не самото държане в метална клетка, което Съдът допуска, макар и на доста спорни основания, при определени условия.¹⁹⁸

ЕСПЧ установява отделни нарушения на член 6, §3с при претърсвания на адвокатски кантори и изземане от тях на документи по дела. Такъв например е случаят по делото *Ходорковски и Лебедев срещу Русия* от 2013 г. По това дело властите претърсват офиса на единия от адвокатите на жалбоподателите и изземат документи, свързани с наказателното дело срещу единия от жалбоподателите, при това без адвокатът да е заподозрян и без да са налице предвидените в руското законодателство гаранции срещу произвол.¹⁹⁹

5.3.3. Свобода на действие на защитника и защита от неоправдани санкции

Ефективната правна защита изисква адвокатите да имат достатъчно свобода на действие в производството и, както те, така и техните клиенти да не бъдат санкционирани в хода на процеса неоправдано по начин, който да накърни защитата на обвиняемите/подсъдимите.

По делото *Поатримол срещу Франция* от 1993 г. жалбоподателят се укрива преди разглеждането на делото му пред Касационния съд. Поради това той е санкциониран с недопускане на неговата жалба, както и на неговия адвокат да пледира пред Касационния съд. ЕСПЧ намира нарушение на член 6, §3с от Конвенцията обосновавайки, че това е несъразмерна санкция, която накърнява правата на защитата и подронва върховенството на правото в едно демократично общество.²⁰⁰

В друг случай, по делото *Пановиц срещу Кипър* от 2008 г. ЕСПЧ установява нарушение на член 6, §1 от Конвенцията в случай, в който адвокатът на жалбоподателя е санкциониран с пет дни лишаване от свобода за обида на съда. Впоследствие по друго дело, по което жалбоподател е адвокатът, Съдът намира, че тази санкция не е била оправдана. Самият адвокат се обръща към националния съд с молба да му бъде разрешено да се оттегли като защитник от делото поради изострянето на отношенията между него и съда, но съдът му отказва. Според ЕСПЧ, макар производството за неуважение към националния съд да се е развило извън основния процес, фактът, че съдиите са се почувствали обидени от адвоката на жалбоподателя е повлияло негативно върху неговата защита. Нещо повече, отказът да се разреши оттеглянето му като защитник по делото е бил несъразмерна реакция, която на свой ред е засегнала

¹⁹⁸ Вж.: ECtHR, *Titarenko v. Ukraine*, No. 31720/02, Judgment of 20 September 2012, §§ 90-93.

¹⁹⁹ ECtHR, *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, §§ 632-634.

²⁰⁰ ECtHR, *Poitrimol v. France*, No. 14032/88, Judgment of 23 November 1993, § 38.

правото на защита на жалбоподателя. Като цяло, според Съда „[...] присъдата, наложена над адвоката на жалбоподателя е можела да има „смразяващ ефект“ върху изпълнението на задълженията на адвокатите когато действат като защитници на клиентите си.“²⁰¹

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитието на международните стандарти за правото на правна защита и подпомагане на заподозрени, обвиняеми и подсъдими в наказателния процес през последното десетилетие отбеляза забележителен прогрес. Той се дължи на два фактора: развитието на практиката на ЕСПЧ с решението от 2008 г. на Голямата камера по делото *Салдуз срещу Турция* и директивите от Пътната карта в рамките на Стокхолмската програма, приети след 2009 г. Установяването на изискване за присъствие и за ефективно участие на защитник в процеса не само от момента на предявяване на обвинението, но и от момента, в който заинтересованото лице е заподозряно в извършване на престъпление, е вероятно да предизвика дълбока реформа в наказателния процес на европейските страни. Това изискване ще породи ефекти не само върху справедливостта на процеса в строгия смисъл на думата, но и върху разпространените все още в много страни практики на малтретиране и произволно задържане на заподозрените, както и върху посегателствата срещу тяхното право на личен живот и комуникации.

Ключов въпрос в по-нататъшното развитие на стандартите понастоящем изглежда да е този с еманципирането на правото на правна защита и подпомагане от общата оценка на справедливостта на процеса като цяло. Докато директивите от Пътната карта слагат точка на дебата чрез придаване на самостоятелен статут на това право, практиката на ЕСПЧ с решението по делото *Симеонови* продължи да му придава подчинена роля. За държавите членки на ЕС обаче такава алтернатива не съществува. Те са длъжни да наложат еманципирането на правото в националните законодателства и практики в съответствие с изискванията на директивите.

Отделно от този ключов въпрос стоят и редица други, свързани със синхронизирането и уточняването на международните стандарти в такива сфери като правото на лична защита, ограничаването на избора на защитник, включително възможността за налагане на служебен адвокат против волята на заподозрения или обвиняемия/подсъдимия, ограничаването на достъпа до правна защита след задържане, в разширяването на обхвата на „интересите на правосъдието“ за целите на

²⁰¹ ECtHR, *Panovits v. Cyprus*, No. 4268/04, Judgment of 11 December 2008, § 99. Съдът не изяснява защо предпочита да разгледа този проблем през призмата на член 6, §1, а не на член 6, §3с.

отпускане на безплатна правна помощ, както и на условията за практична и ефективна защита. Сериозно предизвикателство пред практиката на ЕСПЧ е разпространението на стандартите за правото на правна защита и подпомагане върху заподозрените (за разлика от обвиняемите) по пълноценен и ефективен начин. Във всички тези сфери са вероятни по-нататъшни инициативи за установяване на юридически обвързващи и на „меки“ стандарти, както и развития на практиката на международните органи на глобално и на регионално ниво.

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ